

מכללת יהודה ושומרון – אריאל
המחלקה למורשת ישראל

לקט מקורות לקורס
מדרשי התנאים - הלכה

ד"ר מיכאל הלינגר

החוברת מיועדת לשימוש פנימי – לתלמידי הקורס בלבד
ואינה מיועדת לשימוש מסחרי

תוכן העניינים

א-ב	1. מבוא
1-4	2. תפילה
5-8	3. לימוד תורה
9-13	4. כבוד שבת – עונג שבת
14-21	5. המשפחה בישראל
22-23	6. חובת האב לפרנס את ילדיו
24-27	7. הטיפול בעוני והיחס לעניים
28-30	8. יחסי מסחר – בין מוכר לקונה
31-35	9. איכות הסביבה
36-39	10. יחס האדם לבעלי החיים
40	11. ביבליוגרפיה

מבוא לקורס -

חכמי ישראל לחירותיהם - תקופתם וחיבוריהם (רשימה חלקית)

- א. תקופת המקרא - משנת 1300 לפני הספירה עד ל 260 לפה"ס.
ספרות - חמשה חומשי תורה (תורה שבכתב), נביאים וכתובים.
- ב. הזוגות - כינוי לחכמים שעמדו בראש המוסד המוחזק העליון של עם ישראל - הסנהדרין.
משנת 260 לפה"ס, עד שנת 10 לספירה.
ספרות: חלק מדבריהם נמצא במשנה ובברייתות.
- ג. התנאים - [כינוי לחכמים שהיו שונים (לומדים ומפרשים) את התנ"ך]
התקופה: משנת 10 לספירה עד שנת 220 לספירה.
ספרות: 1. מדרשי הלכה.
2. מדרשי אגדה.
3. משנה (ששה סדרי משנה)
4. ברייתא (משנה חיצונית שסודרה בהמשך בקובץ שנקרא תוספתא)
- הספרות חוברת ברובה בארץ ישראל, שפת החיבורים ברובה עברית, התואר של חכמי ארץ ישראל הוא: רבי או רבן. המשנה נערכה ונחתמה על ידי רבי יהודה הנשיא בשנת 200 לספירה.
- ד. האמוראים - [כינוי לחכמי התלמוד שהיו גורסים את דברי חכמי המשנה ודמים בהם]
התקופה: 220 לספירה עד שנת 500 לספירה.
ספרות: 1. תלמוד ירושלמי, נערך ונחתם בטבריה בשנת 395.
2. תלמוד בבלי, נערך ונחתם בשנת 500 לספירה.
- התואר של חכמי התלמוד הארץ ישראלי הוא: רבי. התואר של חכמי בבל הוא: רב.
מקור מספרות המשנה המובא בתלמוד יקבל את הכותרת: תקן. מקור מברייתא המובא בתלמוד יקבל את הכותרת: תניא - או: תנו רבנן.
- ה. סבוראים: חכמים מהתקופה שאחרי התלמוד.
תקופה: כ-150 שנה, עד למאה ה-7.
ספרות: סיימו את עריכת התלמוד, חלק מדבריהם משוקע בתלמוד הבבלי.
- ו. גאונים - חכמים שעמדו בראש הישיבה המרכזית בבבל, [למעשה הם עמדו בראש ההיררכיה והמנהיגות הרוחנית].
תקופה: כ-450 שנה, עד המאה ה-11.
ספרות: הלכות מסוקות, שאלות ותשובות (שאלות).
- ז. ראשונים - חכמים בקהילות ישראל בספרד ובאשכנז, אחר תקופת הגאונים, עסקו במירוש התלמוד ובפסיקת הלכה, מתוך ועל פי התלמודים.
תקופה: כ-500 שנה עד המאה ה-16.
1. רבי יצחק אלפסי [ר"ף]. המאה ה-11.
2. רבי שלמה יצחקי [רש"י]. המאה ה-11. פרשנות למקרא ולתלמוד.
3. רבי יעקב [ר"ת]. המאה ה-12. מחכמי התוספות.
4. רבי משה בן מימון [רמב"ם]. המאה ה-12. פירוש למשנה, ה"ד החזקה, מורה נבוכים.

5. רבי יעקב בן הראש. המאה ה-14. כתב את ארבעת הטורים.
 6. רבי יוסף קארו. המאה ה-16. חיבר את ספר המסיקה – שולחן ערוך.
 7. רבי משה איסרליש [רמ"א]. המאה ה-16. חיבר את המפה על השולחן ערוך.

ח. אחרונים – חכמים בקהילות ישראל בספרד ואשכנז, אחרי תקופת הראשונים. עסקו בפרשנות ובמסיקה בעיקר על־י תשובות לשאלות שנשאלו.

תקופה: כ- 500 שנה מהמאה ה-17 ואילך.

1. רבי אליהו מוילנא [הג"א]. מאה 18.
2. רבי שניאור זלמן מלאדי. מאות 18-19. חיבורו העיקרי- שולחן ערוך הרב.
3. רבי יחיאל אפשטיין . מאה 19. חיבורו העיקרי – ערוך השולחן.
4. רבי יוסף חיים. מאות 19-20. בן איש חי.

המושגים מדרש, דרשה, אגדה והלכה:

מדרש: מדרש הוא הלימוד העיוני בצורתו הכללית ביותר, חיפוש בפסוקי המקרא כדי להעלות מסקנות חדשות, בין בהלכה ובין באגדה. מדרש שעוסק באגדה ייקרא 'מדרש אגדה', ומדרש שעוסק בהלכה ייקרא 'מדרש הלכה'.

הלכה: טקסט המציע את המצווה או את החוק כפי שהם, ללא ויכוח וללא הסתמכות על פסוק מקראי.

אגדה: קטע בספרות התלמודית שאינו הלכה.

תלמוד: עיון, דיון או ויכוח בענייני הלכה, שהמשתתפים בהם אינם משתמשים בפסוקי מקרא בשיקולי הדעת שלהם. [הנצרים באירופה לא חרשו ליהודים להשתמש במילה 'תלמוד' ולכן המדפיסים השתמשו במקומה במילה 'גמרא']. (יונה פרנקל, מדרש ואגדה, עמ' 26 – 37)

מדרש – דרשה:

באמצעות הדרשה בציבור השתדלו חכמים להורות וללמד את הקהל – לרבות פשוטי העם, נשים וטף – את יסודות האמונה היהודית. הדרשה שימשה להם הודמנות להשיב על בעיות השעה, להגיב על דעותיהן של כיתות וכופרים, ולהאיר באור חדש את דברי התורה...לאור הסבל, הייסורים והרדיפות אי אפשר היה עוד להחזיק באמונה הבאה על ביטחה במקרא, שהצדיק בא על שר מעשיו הטובים בעולם הזה, ואכן לא היססו החכמים לדרוש את הכתובים המדברים בכך, כמכונים לשכר ועונש לעתיד לבא... לא בית המקדש וקורבנותיו בלבד מכפרים, אלא יש לו כפרה אחרת שהיא כמותה, ואיזה? זו גמילות חסדים' (אבות דרבי נתן, נא, פ"ד)...על ידי פירושיהם אלה למקרא ועל-ידי מנינת הדברים עמין לנסיבות זמנם הצליחו החכמים בשתי משימותיהם כאחת: לתת תשובות לבעיות הבעורות של התקופה, ולהוכיח את נכחיותה של התורה...".

(דרשות בציבור בתקופת התלמוד, יוסף היימן, עמ' 7-9)

דוגמאות לספרי מדרש:

- מדרש הלכה:** 1. מכילתא דרבי ישמעאל. 2. מכילתא דרבי שמעון בר- יוחאי. 3. ספרא לספר ויקרא. 4. ספרי לספר במדבר. 5. מדרש תנאים לספר דברים.
- מדרש אגדה:** 1. מדרש רבה. 2. מדרש תנזומא. 3. מדרש ילמדנו. 4. אגדת בראשית

תפילה

מקורות מקראיים:

1. תפילה דוד לפני ה' בקשר לנבואת נתן לגבי בנין בית המקדש: "כי אתה ה' צבאות אלהי ישראל גלית את אֶזַן עֶבֶדְךָ לְאֹמֶר בֵּית אֲבִנָה לְךָ עַל כֵּן מִצָּא עֶבֶדְךָ אֶת לְבוֹ הַתְּחַלֵּל אֶלֶיךָ אֶת הַתְּחַלָּה הַזֹּאת." (שמואל ב, ז, כז)
2. דברי חזקיהו המלך אל הנביא ישעיה בעקבות דברי השטנה של נציג מלך אשור: "...וּנְשִׂאתָה תְּחִלָּה בְּעַד הַשְּׂאֵרִית הַנִּמְצָאָה." (ישעיה, לו, ד)
3. "וַעֲתָה שָׁמַע אֱלֹהֵינוּ אֶל תְּפִלַּת עֶבֶדְךָ וְאֶל תְּחִנּוּתֵי וְהֹאֵר פְּנֵיךָ אֵל מִקְדָּשְׁךָ הַשָּׁמַיִם לִמְעַן ה'." (דניאל ט, יז)
4. תפילת הנביא יונה ממעי הדג: "בְּהִתְעַטֵּף עָלַי נַפְשִׁי אֶת ה' זָכַרְתִּי, וַתְּבוֹא אֵלַי תְּפִלְתִּי אֶל הַיָּם קִדְשֶׁךָ." (יונה, ב, ח)
5. "תְּפִלָּה לַעֲנִי כִי יֵעֹטֵף וּלְפָנַי ה' יִשְׁפֹךְ שִׁיחִי." (תהילים קב, א)
6. "מִזְמוֹר לְדָוִד ה' שָׁמַע תְּפִלְתִּי הַאֲזִינָה אֶל תְּחִנּוּתִי, בְּאֲמַנְתֶּךָ עֲנֵנִי בְּצִדְקֶךָ." (תהילים קמב, א)
7. תפילת המלך שלמה בחנוכת בית המקדש הראשון: "וּפְתַח אֶל תְּפִלַּת עֶבֶדְךָ וְאֶל תְּחִנּוּתֵי ה' אֱלֹהֵי לִשְׁמֹעַ אֶל הַרְיָנָה וְאֶל הַתְּחַלָּה." (מלכים א, ח, כח)

מקורות מהמדרש, המשנה והתלמוד בנושא תפילה:

8. "רבי אלעזר בן יעקב אומר: 'מקוה ישראל ה' מה מקוה מטהר את הטמאים, כך הקב"ה מטהר את ישראל. אמר הקב"ה לישראל: כשאתה מתפלל, התפלל בבית הכנסת שבעירך, ואם אין אתה יכול להתפלל בבית הכנסת התפלל בתוך שדה, ואם אין אתה יכול להתפלל בתוך שדה התפלל בתוך ביתך, ואם אין אתה יכול להתפלל בתוך ביתך התפלל על מִטְוֶה, ואם אין אתה יכול להתפלל על מִטְוֶה הרהר בלבך. זהו שנאמר: 'אמרו בלבבכם ועל משכבכם ודמיו סלה'." (מדרש שוחר טוב, ז)
9. "אני ישנה וליבי ער" אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה: רבונו של עולם, אני ישנה מן הקרבנות, וליבי ער לקריאת שמע ותפלה." (מדרש שיר השירים, ה)
10. "אמר רבי אלעזר: גדולה תפלה יותר מן הקרבנות." (בבלי ברכות, לב, ב)
11. תפילה בקשת רחמים. "מי שארע לו דבר, צריך להודיע לרבים, ורבים מבקשים עליו רחמים." (חולין עח, א)
12. "אמר רבא בר חננא משמו של רב: כל שאפשר לו לבקש רחמים על חברו ואינו מבקש נקרא חוטא..." (ברכות, יב, ב)
13. "שנו רבותינו: המתפלל צריך שיכון לבו לשמים, אבא שאול אומר סימן לדבר 'זכין לבס תשמע אוק'." (ברכות לא, א)
14. "כשאתה מתפלל אל תעש תפלתך קבע, אלא תחננני." (ברכות כט, ב)
15. "זוהי כי ירים משה את ידו וגבר ישראל וכי ידיו של משה עשו מלחמה או שוברות מלחמה? אלא לומר לך: כל זמן שהיו ישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדים את ליבם לאביהם שבשמים, היו מתגברים ואם לאו היו נופלים..." (ראש השנה כט, א)
16. "לא יעמוד אדם לא על כסא ולא על שרפרף ולא במקום גבוה ויתפלל, אלא במקום נמוך ויתפלל, שנאמר: 'מעמקים קראתך ה'..." (ברכות י, ב)
17. "כל הנשמה תהלל..." על כל נשימה ונשימה שאדם נושם צריך לקלס את יוצרו." (בראשית רבה, יז)

18- **תפילה בעת סכנה**: רבי יהושע אומר: הוולך במקום סכנה מתפלל תפלה קצרה ואומר: הושע ה' את שארית ישראל בכל פרשת העיבור יהיו צרכיהם לפניך, ברוך אתה ה' שומע תפלה". (ברכות כח, ב)

19. "...לעומת כל אלה התפילה היא התייחסות ישירה וחוד משמיעה אל ה'. בכל דרך שהיא נעשית ובכל צורה בה היא נאמרת, התפילה היא בעיקרה דבר אחד – פניה מפורשת של האמי האנושי אל האתה האלקי. במשמעותה הבסיסית ביותר התפילה היא דיבור הישיר, כאשר האדם פונה אל הבורא, ומדבר אליו דיבור זה יכול להיות, ככל דיבור אחר, מסוגם שונים: בקשה ותחינה, הבעת תודה, וביטוי של תלונה, ואפילו שיחה...תפילות הרבות המצויות בכל ספרי המקרא ובעיקר בספר תהילים, שהוא ביסודו קובץ של תפילות היחיד והציבור". (הרב עדין שטיינמלץ, הסידור והתפילה, עמ' 13)

תפלת שמונה עשרה, מתי חוברת? מי חיבר אותה? מבעה התפלה? כמה תפלות מתפללים בכל יום?

20. "איתמר רבי יוסי בר חינאי אמר תפלות אבות תקנום, רבי יהושע בן לוי אמר תפלות כנגד תמידן חקטום...**תמא כוונתיה דרבי יוסי בר חינאי**: אברהם תקן תפלת שחיות, שנאמר 'וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם' ואין עמידה אלא תפלה, שנאמר 'ויעמד פינסו ויפלל'. יצחק תקן תפלת מנוחה שנאמר 'ויצא יצחק לשווח בשדה לפנות ערב' ואין שיחה אלא תפלה, שנאמר 'תפלה לעני כי יעטף ולפני ה' ישפך שיחו'. יעקב תקן תפלת ערבית, שנאמר 'ויפגע במקום וילן שם' ואין פגיעה אלא תפלה, שנאמר 'ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע ב'. **ותמא כוונתיה דרבי יהושע בן לוי**: מפני מה אמרו תפלת השחר עד חצות? שהרי תמיד של שחר קרב והולך עד חצות. רבי יהודה אומר: עד ארבע שעות, שהרי תמיד של שחר קרב והולך עד ארבע שעות. ומפני מה אמרו תפלת מנוחה עד הערב שהרי תמיד של בין הערבים קרב והולך עד הערב. רבי יהודה אומר עד פלג המנחה שהרי תמיד של בין הערביים קרב והולך עד פלג המנחה. ומפני מה אמרו תפלת הערב אין לה קבע? שהרי אברים ופדרים שלא נזעקו מבשר קרבים והולכים כל הלילה. ומפני מה אמרו של מוספין קרב כל היום, רבי יהודה אומר עד שבע שעות? שהרי קרבן מוסף קרב והולך עד שבע שעות...". (ברכות, כו, ב)

21. למרות שעיקר "מטבע" של התפילות והברכות נקבע עלי אנשי הכנסת הגדולה ותלמידיהם בימי בית המקדש השני, לא היה עדיין נוסח התפילה מוגבש וסופי. לאחר חורבן בית המקדש השני בימי מושב הסנהדרין ביבנה נקבע נוסח תפילות הנסח וסוד הברכות בתפילה.

וכן נאמר במשנה: "רבן גמליאל אומר: בכל יום יום מתפלל אדם שמונה עשרה, רבי יהושע אומר מעין שמונה עשרה,

רבי עקיבא אומר: אם שגורה תפלתו בפיו אומר שמונה עשרה ואם לאו מעין שמונה עשרה.

גמרא: הני שמונה עשרה כנגד מי? אמר רב הלל בריה דרב שמאל בר נתנמי כנגד י"ח אזכרות שאמר דוד ב' 'הבו לה' במי אלנים' (תהילים כט), רב יוסף אמר כנגד י"ח אזכרות שבקריאת שמע, אמר רב תנחום אמר רב יהושע בן לוי כנגד שמונה עשרה חוליות שבשדדה ... תנו רבנן: שמעון הפקולי הסדיר י"ח ברכות לפני רבן גמליאל ביבנה, אמר להם רבן גמליאל להכמיס כלום יש אדם שיודע לחזק ברכת צדוקים? עמד שמאל הקטן ותיקנה, לשנה אחרת שכחה והשקיף בה שחיים ושלוש שעות ולא העליהו...". (בבלי ברכות, כח, ב)

22. מבנה תפילת שמונה עשרה: א. שלוש ראשונות. ב. אחד עשרה אמצעיות. ג. שלוש אחרונות

23. ביום חול מתפללים שלוש תפילות: שחיות מנוחה וערבית. בשבת מוסיפים תפילה רביעית: תפילת מוסף. ביום כיפור מוסיפים: תפילת נעילה.

24. "לאהבה את ה' אלהיכם, ולעבדו בכל לבבכם" (דברים יא, יג), דבר אחר לעבדו זו תפלה, או אינו אלא עבודה? תלמוד לומר 'בכל לבבכם' וכי יש לך עבודה בלבד? הא מה תלמוד לומר 'בכל לבבכם'? זו תפלה... כשם שעבודה מזבח קרויה עבודה, כך תפלה קרויה עבודה". (מדרש ספרי, דברים, פסקה מא)

25. "מצוות עשה להתפלל בכל יום שנאמר: 'ועבדתם את ה' אלהיכם' (שמות, כג, כה). מפי השמועה למדו שעבודה זו תפלה שנאמר: 'לעבדו בכל לבבכם' (דברים יא, יג). אמרו חכמים אי זו היא תפלה שבלב זו תפלה. ואין ממין התפלות מן התורה. ואין משנה התפלה הזאת מן התורה. ואין לתפלה זמן קבוע מן התורה. ולפיכך נשים ועבדים חייבין בתפלה לפי שהיא מצוה עשה שלא הזמן גרמא, אלא חיוב מצוה זו כך הוא שיהא אדם מתחוק ומתפלל בכל יום ומגיד שבחו של הקדוש ברוך הוא ואחר כך שואל צרכיו שהוא צריך להם בבקשה ובתחנון ואחר כך תותן שבח והודיה לה' על הטובה שהשפיע לו, כל אחד לפי כוחו".

(רמב"ם הלכות תפלה, א, א-ב)

26. "ואינו נכון בזה, שכבר ביארו חכמים בגמרא – תפלה מדרבך... מי שנאנס ולא התפלל בשחרית, ובמנחה נסתפק בעצמו – ספק התפלל ספק לא התפלל – אם כן לפי דבריו של הרב היה צריך להתפלל. והם מסקי לעולם בכל ספק בתפילה אינו חוזר מפני שהיא מדרבך".

(רמב"ן השגות לספר המצוות, עשה ה)

תפילה בציבור:

27. "משנה: אין פורסין על שמע ואין עוברין לפי התיבה ואין נושאין את כפיהם ואין קורין בתורה... פחות מעשרה... נמרא: מאה המי מילי? אמר רב חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: דאמר קרא 'ונקדשתי בתוך בני ישראל' (ויקרא כב, לב) כל דבר שבקדושה לא יתא פחות מעשרה, מאי משמע? חתני רב חייא: אתיא 'תוך' 'תוך', כתיב הכא 'ונקדשתי בתוך בני ישראל' וכתיב התם 'הבדלו מתוך העדה' (במדבר טז, כא). ואמאי 'עוד' 'עודה', דכתיב התם 'עד מתי לעדה הרעה הזאת' (במדבר יד, כז) מה הלוח עשרה אף כאן עשרה'. (בבלי מגילה, כג, ב)

28. "אומרים קדיש, ואין אומרים אותו בפחות מ' זכרים בני חורין, גדולים שהביאו ב' שערות. והוא הדין לקדושה וברכו, שאין נאמרים בפחות מעשרה". (שולחן ערוך, אורח חיים, סימן נה, א)

חובת הנשים בתפילה, ממימי נשים:

29. "נשים ועבדים וקטנים פטורין מקריאת שמע ומן התפילין, וחייבין בתפלה ובמוצה ובברכת המזון".

(משנה ברכות, פרק ג, א)

30. "וחייבין בתפילה – דרחמי מנהו. מהו דחימא הואיל דכתיב בה: 'ערב ובוקר וצהרים אשיחה ואהמה וישמע קולי' (תהילים נה, יח), כמצוה עשה שהזמן גרמא דמי, קא משמע לך'. (בבלי ברכות כ, ב)

31. "וחייבין בתפילה – כדי שיהא כל אחד ואחד מבקש רחמים על עצמו". (ירושלמי ברכות, ג, ה)

32. "תנן רבנן: הכל עולין למנין שבעה, ואפילו קטן ואפילו אשה. אבל אמרו חכמים: אשה לא תקרא בתורה, מפני כבוד צבור". (בריתא, תלמוד בבלי, מגילה, כג, א)

33. "ד. יש מתירין לומר דבר שבקדושה בתשעה וצירוף קטן שהוא יותר מבן שש ויודע למה מתפללין, ולא נראין הדברים לגדולי הפוסקים. והוא הדין דעבד וקטן אין מצטרפין. הנה ואפילו על ידי חומש בידו אין לצרפו. מיהו יש תהגין להקל בשעת הדחק". (שולחן ערוך, אורח חיים, סימן נה)

34. "ה. יש מתירין לומר דבר שבקדושה בט' בצירוף עבד או אשה או קטן לפי שעל כל עשרה בני ברית שכינה שורה. אלא שאינו כבוד שמים דבר שבקדושה, פחות מט' בני מצוות, שט' נראין כל'... ויש אומרים שאין אשה או עבד או קטן מצטרפים בשום ענין אלא צריך שיהיו כל עשרה בני חורין גדולים...".

(שולחן ערוך הרב, אורח חיים, נה. הרב שניאור זלמן מלאדי (רוסיה). המאה ה-18)

35. בדין משפטי שהחזיקים בבג"ץ בנושא מניימי נשים בכוחל הובאו עלי הצדדים לדין, נשות הכותל "קבוצת ראש חודש", מהד גיסא ונציגי רב הכותל מאידך גיסא חוות דעת של מומחים בעד ונגד קיום תפילה נשים בקבוצה ברחבת הכותל המערבי. להלן קטעים מחוות הדעת הלל:

מתוך חוות דעת השוללים, המסתמכת בין השאר על דברי הרב שכטר (ארה"ב), להלן עיקרי טיעומו:

"א. על פי ההלכה הפסוקה בש"ע א"ח, נו, א, אין נשים מצטרפות למניין עשרה לכל דבר שבקדושה. ולכן כשעשות מנין לעצמן אינן יכולות לומר קדיש, קדושה, ברכו וחזרת הש"ש, שאינם אלא במנין של עשרה אנשים. "אילו היו מתפללות בבית הכנסת במנין הרגיל, היו מקיימות מצוות תפילה בשלמותה, עם כל הל' ובמה שעושות מניין לעצמן, הרי הן מחסרות ומגערות בקיום התפילה שלהן". הוא הדין בקריאת התורה. וכיוון שהנשים אינן מברכות – "אין ביח אלא דוגמא וזכר לקריאת התורה", ואינן יוצאות בזה ידי מצוות קריאת התורה.

ב. בכמה מקומות שהזכירו "מניימי נשים" כוונתם להראות לכל שאף הנשים חשובות הן כמו האנשים, ויכולות להצטרף למניין.... להראות כאילו דינא הוא שבאמת עשר נשים יכולות להצטרף לדבר שבקדושה, אין זה אלא מעשה של זיוף התורה ואיסור חמור יש בזה.

ג. על פי ההלכה, אסור לעשות מעשים במסגרת קיום מצוות הדת כשיש באותם מעשים משום חיקוי חוקות הגויים...בחדות אחרות (=הכוונה לדת הנוצרית), "תנועת שחרור הנשים הצליחו כבר להשפיע... שישתפו את הנשים בעבודת אלוהיהם, וכבר עברה השפעה זו לאדונו בני ישראל הקונסרבטיבים, עד שהורו לעשות לצרף נשים למניין ולכבד נשים בעליות לספר תורה... וכעת עברה אותה השפעה אף אצל חלק מהאוטודוקסים לשוהף את הנשים בהקפות ובמיימים וכו'...ולפי דברי הרמב"ם והרמב"ן יש בזה חשש איסור תורה מיוחד". (מניימי נשים בכותל, בתוך תחומין ט"ו, שוחטמן אלאב)

מתוך חוות הדעת הנגידת:

"גם אם אין הנשים חייבות להתפלל במניין ואינן עולות למניין, מכל מקום לא על עליהם איסור להתפלל בצוותא, כל עוד אין הן אומרות אותם דברים שבקדושה המצריכים מניין. אולי אדברה, כיון שתפילה בצוותא מעניקה יתרון כוונה והתורמות הרוח, מיהו שיאסור דבר זה?...ראיה לדבר שאין הכוונה לתפילה במניין על כל המשחמטע מכך אצל הגברים: גם אם תופענה רק תשע נשים לתפילה בצוותא, תחזיקים אותה קבוצת תפילה שעליה מדובר....יש שטענו שאסור לאשה לקרוא בתורה בצוותא עם קבוצת נשים. לטענה זו אין יסוד. וכך כתב הרב משה פיינשטיין בתשובתו הלל: "וגם יכולות לקרוא מספר חזרה, רק זיהרו שלא לעשותו לאופן שיש לטעות שזה במעשה קריאה בציבור. למשל: לא יברכו ברכת התורה בפרהסיא. או יסמכו על מה שברכו מקודם, או במקרה ועדיין לא ברכו, יברכו לעצמן...".

(תפילה נשים בצוותא ברחבת הכותל, בתוך תחומין י"ז, שילה שמואל)

36. תפילות מיוחדות: א. תפילת הדרך, נאמרת ביציאה לדרך ארוכה: "יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו, שתוליכנו לשלום ותציענו לשלום ותזריכנו לשלום, ותגיענו למחוז חפצנו לחיים ולשמחה ולשלום, ותצילנו מכף כל אויב ואורב בדרך ומכל מימי פרעניות המתרגשות לבוא לעולם, ותשלח ברכה בכל מעשה ידנו, ותתנו לחן ולחסד ולרחמים בעינינו ובעיני כל רואינו, ותשמע קול תחנונו, כי אל שומע תפלה ותחנון אתה. ברוך אתה ה' שומע תפלה".

ב. תפלה קצרה, נאמרת בשעת סכנה כגון בשעת מלחמה בוזית, כשחולפת הסכנה יש לחזור ולהתפלל: "צרכי עמך ישראל מרבים ודעתם קצרה. יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו שתתן לכל אחד ואחד כדי פרנסתו ולכל גייה וגיהה די מחסורה. ברוך אתה ה' שומע תפלה".

מצוות תלמוד תורה, מקורות.

1. "וישננתם לבניך, ודברתם בהם בשבתך בביתך, ובלכתך בדרך, ובשכבך ובקומך". (דברים ו, ז) "ולמדתם אותם את בימכם לדרך בהם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך". (דברים יא, יט)
2. "מצוות עשה ללמוד חכמת התורה וללמודה... כלומר כיצד נעשה המצוות, ונשמר ממה שמנענו האל ממנו, ולדעת גם-כן משפטי התורה על כוונ האמת... שרש מצוה זו ידוע, כי בלמוד, ידע האדם דרכי ה' יתברך, חולתו לא ידע ולא יבין, ונחשב כבהמה...". (ספר החינוך, מצוה ח"ט).
3. "על שלשה דברים העולם עומד: על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים". (משנה, אבות, א)
4. "גדול תלמוד תורה יותר מבנין בית המקדש, גדול תלמוד תורה יותר מכבוד אב, גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות, גדולה תורה יותר מן הכהונה ומן המלוכה". (בבלי מגילה, טז, ב)
5. "אמר רבא: כל העוסק בתורה אינו צריך לא עולה לא מנחה ולא חטאת ולא אשם. אמר רבי יצחק מנין? שנאמר: 'זאת תורת החטאת' (ויקרא ו, יח) 'זאת תורת האשם' (ויקרא ו, ז) – כל העוסק בתורת החטאת כאילו הקריב חטאת, וכל העוסק בתורת אשם כאילו הקריב אשם". (בבלי, מנחות ק, א)
6. "רבי ישמעאל אומר: הלומד על מנת ללמוד, מספיקין בידו ללמוד וללמד" (משנה אבות, ד)
7. "אמר ריש לקיש משום רבי יהודה נשיאה: אין העולם מתקיים אלא בשבילי הבל תיטקות של בית רבן...". (שבת, ק"ט, ב)
8. "ג. וחיוב לשכור מלמד לבנו ללמוד...".
9. "ה. לעולם ילמוד אדם תורה ואחר כך ישא אשה שאם נשא אשה תחילה אין דעתו פנויה ללמוד".
10. "ו. מאימתי אביו חייב ללמוד תורה? משיתחיל לדרך מלמדו תורה צוה לנו משה, וקריאת שמע, ואחר כך מלמדו מעט מעט פסוקים פסוקים עד שיהיה בן שש או בן שבע הכל לפי בוריו. ומולכו אצל מלמד התיטקוד".
11. "ת. כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה בין עמי בין עשיר, בין שלם בגופו בין בעל יסורין, בין בחור בין שהיה זקן שתשש כוחו, אפילו היה עמי המתפרנס מן הצדקה ומחזר על הפתחים, ואפילו בעל אשה ובגים חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה, שנאמר: 'זהגית בו יומם ולילה' יהושע, א, ח".
12. (רמב"ם הלכות תלמוד תורה, א)

מצוות תלמוד תורה של נשים:

9. "ולמדתם אותם את בימכם, בימכם ולא בנתיכם, דברי רבי יוסי בן עקיבא". (מדרש ספרי, מהזורת פינקלשטין, פסקה נח)
10. "איהי מנלן דלא מחייבא? דכתיב 'ולמדתם' (אותם את בימכם) (דברים, יא, יט), 'ולמדתם' (אותם ושמתם לעשותם) (דברים, ה, יא). כל שמצווה ללמוד מצווה ללמד, וכל שאינו מצווה ללמוד אינו מצווה ללמד. ואיהי מנלן דלא מחייבא למילף נפשא? דכתיב 'ולמדתם' 'ולמדתם', כל שאחרים מצווים ללמוד מצווה ללמד את עצמו, וכל שאין אחרים מצווים ללמוד אינו מצווה ללמד את עצמו. ומנין שאין אחרים מצווים ללמוד? דאמר קרא 'ולמדתם אותם את בימכם' ולא בנתיכם". (בבלי, קידושין, כט, ב)

11. "עד שלא נמוחה המגילה אמרה 'איני שותה' מגילתה נגטת...נמוחה המגילה ואמרה 'איני שותה' מערערין אותה, ומשקין אותה בעל כרחיה. אינה מספקת לשתות עד שפמה מוריקות ועימה בולטות, והיא מתמלאת גידן. והם אומרים הוציאנה, שלא תטמא את העזרה. אם יש לה זכות היתה תולה לה. יש זכות תולה שנה אחת, יש זכות תולה שתי שנים, יש זכות תולה שלש שנים. מכאן אומר בן עזאי: חייב אדם ללמד את בתו תורה, שאם תשתה תדע שהזכות תולה לה. רבי אליעזר אומר: כל המלמד בתו תורה (כאלו) לומדה תפלות. רבי יהושע אומר: רוצה אשה בקב ותפלות מתשעה קבין ומרישות...". (משנה סוטה, ג, א)
12. "מטרונה שאלה את רבי אליעזר, מפני מה חטא אחת במעשה העגל והן מתין בה ג' מיתות? אמר לה אין אשה חכמה אלא בפלך. אמר לו הורקנטס בנו: בשביל שלא להשיבה דבר אחד מן התורה, אבדת ממנו ג' מאות כור מעשר בכל שנה. אמר לו ישרפו דברי תורה ולא ימסרו דברי תורה לנשים". (תלמוד ירושלמי, סוטה, ג, ד)
13. "ובן עזאי דלא כרבי אלעזר בו עזריה. דתמי מעשה בר' יוחנן בן ברוקא... מי שבת שם? אמרו לו רבי אלעזר בן עזריה. ומה היתה פרשתו? הקהל את העם האנשים הנשים והטף. ומה אמר בה? הואיל והאנשים באים ללמוד והנשים באות לשמוע, הטף למה הוא בא?". (תלמוד ירושלמי, סוטה, ג, ד)
14. "מכאן אמרו **הזבים והמצורעים** ובאין על מידות, מותרים לקרות בתורה, בנביאים ובכתובים, ולשנות במשנה ובגמרא ובהלכות ובאגדות, אבל בעלי קריין אסורים בכלם". (בבלי ברכות, כב, א)
15. "תמי **זבין חבובות מידות וילדות** קורין בתורה ושונין מדרש, הלכות ואגדות, ובעל קרי אסור בסוף". (ירושלמי, ברכות, ג, הלכה ז)
16. "אשה שלמדה תורה יש לה שכר, אבל לא כשכר האיש, מפני שלא נצטווה, וכל העושה דבר שאינו מצווה עליו לעשותו אין שכרו כשכר המצווה שעשה אלא פחות ממנו, ואע"פ שיש לה שכר **צו חכמים שלא ילמד אדם את בתו תורה, מפני שרוב הנשים אין דעתם מכוונת להתלמד אלא הן מוציאות דברי תורה לדברי הבאי לפי עניות דעתן, אמרו חכמים כל המלמד בתו תורה כאלו למדה תפלות**, במה דברים אמורים בתורה שבעל פה, אבל תורה שבכתב, לא ילמד אותה לכתחלה, ואם למדה אינו כמלמדה תפלות". (ירמב"ם, הלכות תלמוד תורה, א, יג)
17. "חייב אדם ללמד לבנותיו המצוות, כגון פסקי הלכות, ומה שאמרו שהמלמד לבתו תורה כאלו מלמדה תפלות, זהו עומק התלמוד וטעמי המצוות וסודי התורה, אותן אין מלמדים לאשה ולקטן, אבל המצוות וההלכות ילמד לה, שאם לא תדע שבת איך תשמור שבת... אבל לא יתכן לבחור ללמד לבתו...". (ספר חסידים, רבי יהודה החסיד, המאה ה-12, אשכנז)
18. "המלמד לבתו תורה כמלמדה תפלות? והלא כל מצוות עשה שהזמן גרמא חייבת בו... ואיך ידעו אם לא ילמדו? תשובה: וללמוד לנשים אף על פי שצריכות לקיים כל לא תעשה וכל עשה כמי שלא הזמן גרמא, מכל מקום אין ללמדה דהוי כמלמדה תפלות... ואי משום ידעו לקיים המצוות, אפשר ילמדו על פי קבלה השרשים והכללות, וכשיסתמקו ישאלו למורה, כאשר את רואים בחורנו שבקיאות הרבה בדימי מליחה והדחה... והכל על פי קבלה מבחוי". (שר"ת מהר"ל, רבי יעקב מולין, מאות - 15-14 אשכנז)
19. "הגה: ומכל מקום חייבת האשה ללמוד דינים השייכים לאשה. ואשה אינה חייבת ללמד את בנה תורה, ומכל מקום אם עוזרת לבנה או לבעלה שיעסקו בתורה, חולקת שכר בהדיה". (רמ"א, שר"ע, יורה דעה, רמ"ו, ו)

20. "אשה אינה במצוות תלמוד תורה שנאמר 'ולמדחתם אותם את ביימכם' ולא את בנותיכם... ומכל מקום גם הנשים חייבות ללמוד הלכות הצריכות להן לידע אותן, כמו דיני מידה ומליחה ואיסור ייחוד וכיוצא בהן... ובימימהם היה החכם חרש הלכות המצוות ורגילות וצריכות לכל אדם לידע אותן בלשון שמבינים הנשים ועמי הארץ, מיד שבת בשבת".

(שולחן ערוך הרב, י"ד, הלכות ת"ת, א, יד. הרב שניאור זלמן מלאדי, המאה ה-18, רוסיה)

21. "אשה אינה במצוות תלמוד תורה... וצוה ח"ל לבלי ללמד לבתו תורה... וכתב רבנו רמ"א... ומכל מקום חייבת ללמוד דינים השייכים לאשה. ומעולם לא נהגו ללמדן מתוך ספר ולא שמענו המנהג. אלא דינים הידועים מלמדת כל אשה לבתה וכלתה. וזה מקרוב נדפסו דיני נשים בלשון לע"ז, וביכולתן לקרוא מהם, ונשים שלנו זריות, וכל דבר ספק שואלות ואינן מעמידות על דעתן ואפילו דבר קטן שבקטנוד".

(ערוך השולחן, י"ד, הלכות ת"ת, רמ"ו, יט. הרב אפשטיין, המאה ה-18)

22. יכולות הנשים הצנועות למלט נפשן ונפש בעליהן, כאשר יבואו בעליהם ממלאכתם והמה יגיעים ואינם זוכרים לתת חלק מיגיעם ומחשבות לבם לתורה, על הנשים החוב להזכירם, ועל ישימו על נפשם עון ואשמה לבטל יומם וילילה מן התורה. (חיי אדם, כלל י, יד. הרב דנציג, פולין, המאה ה-18)

23. "...כי האב סטור רק מן החיוב להקטנת לבתו למדנות של תורה, מפני שהמצווה ללמוד וללמד את חכמת התורה מוטלת על האיש. אבל אותה הבנה של התורה הכתובה ואותה ידיעה של המצוות המנוחה כדי לקיים את המצוות... אותה יש להקטנת לבנותינו לא פחות מאשר לבנינו...".

(שמש מרפא, עמ' ק"ח. הרב שמשון רפאל הירש, גרמניה, המאה ה-19)

24. "חינוך הבנות ברוח התורה עלי' ללמוד התורה מעורר דאגה ופחד בלב התמימים רק מפני חידוש, מפני שלא ראו אבותיהם נוהגים כן. אבל לא כימים ראשונים הימים האחרונים: בימים הראשונים התנהגו ע"פ השולחן ערוך, ואפשר היה ללמוד בהם את כל התורה מהמסיון, ומימלא לא היה צורך ללמד את בנות ישראל תורה מן הספר. אבל עתה בעוונותינו הרבים אי אפשר כבר ללמד את התורה בבתי ישראל, כי יש בתים אשר אין בהם זכר להרבה מצוות ולחוקי התורה, ובת ישראל שבאה מבתיים אלה ללמוד בבית ספר דתי, הרי כמעט כנכרית הבאה להתגייר, שמן ההכרח ללמדה תורה, כדי שתדע את הדרך אשר תלך בה ואת המעשה אשר תעשה כדי שתהיה יהודית... כי כל החיים בזמן הזה חולמיים המה, וחוסר תוכן בפרט תוכן יהודי, ובכל מקום אתה נגש עם תרבות נכרית וזה לרוח היהדות וכל מי שאינו מלמד את בתו דעת ותוכן יהודי מקורי שישמשו

בתיים בפני השפעת הרחוב - הרי הוא מלמדה את אותה "חפלות" הממלאת עתה את הרחוב".

(מאזינים למשפט, חלק א', תשובה מ"ב, עמ' צט. הרב סורוצקין, המאה ה-20).

25. "מותו ללמד תורה שבעל-פה כאשר ידוע לנו בוודאות שהאשה חזת רצונה ללמוד תורה בכנות ודעתה שלמה ויציבה. האיסור חל על האב ללמד בתו תורה כאשר היא קטנה ואין איש יודע את כוונתן ויציבות דעתן ואין כל בטחון שכאשר תגדלנה לא יצמח קלקול מלימוד זה. אבל כאשר גדלה הבת, ובגרה בשכלה ומגלה רצון כן ללמוד תורה ממש, הרי הוכיחה שאין היא שייכת לאותן "רוב" הנשים שאין דעתן מכוונת להתלמד. כמ"כ בזמננו, שהבנות לומדות לימודים כלליים במלוא הרצינות הראויה, למה יגרעו דברי תורה. ולכן הבנות הרצות ללמוד תורה שבע"פ בבתי הספר התיכוניים, שעצם לימודן שם מוכיח על בגרות שכלית ורצון ללימוד וידע, מותר ללמדן תורה...".

(עשה לך רב, חלק ב', תשובה מ"ב. הרב חיים דוד הלוי, תל-אביב, אמצע המאה ה-20)

26. "היות ובימינו נשים נוטלות חלק גדול בכל אורחות החיים... והן מחכימות יותר ומתפתחות יותר מהגברים ודאי יודה רבי אליעזר שאין שום איסור ללמדת תורה שבעל-פה... והאם מפני החשש של ספק ספיקא שמא תוציא דברי תורה לדברי הואי נותר על כל הטובות הללו".

(שאלות ותשובות מקוה מים, הרב משה מלכה, פתח-תקוה, המאה ה-20)

27. "לדעתי רצוי ולא רק אפשר לחת חינוך אינטנסיבי לבנות גם ממקורות תושב"ע, בין אם משום הסענה שנשים עוסקות בכל המקצועות ומדוע יגרע חלקן דווקא בלימוד התורה, ובין אם משום דברי "החפץ חיים" (בהווסד בית יעקב) שאם הרמב"ם אומר שצריך ללמד לנו את עיקרי הדת, אדם שגדל במסגרת יהודית על אחת כמה וכמה... לאשה כמחנכת הזור הבא צריך שיהיה מה להעביר ולשם זה היא זקוקה הן לידע והן לזיקה נפשית, שתוצאה להעביר את המסורת הלאה. לשם כך רצוי להעמיק את הלימוד, שהרי כך מתעמקת בהחלט הזיקה הנפשית והאיכפסיות... אי אפשר ללמד על קצה המזלג, או שמלמדים או שלא מלמדים".

(ספר הפנינה, עמ' 209-207. הרב אהרון ליכטנשטיין, ישראל סוף המאה ה-20)

28. הרב סולובייצק ייסד בארה"ב באמצע שנות החמישים של המאה ה-20 בית ספר יהודי שבו למדו במס ובנות ביחד תלמוד בבלי. כמ"כ לימד שיעור בתלמוד לבנות בקולג' לבנות יהודיות במי-יורק. כן לימד שיעור בלילות שבת בהשתתפות נשים.

שבת במקרא:

1. "ויילו השמים והארץ וכל צבאם. ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה, וישבת ביום השביעי מכל-מלאכתו אשר עשה. ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו, כי בו שבת מכל-מלאכתו אשר באו אלהים לעשות". (בראשית ב, א-ג)
2. "זכור את יום השבת לקדשו. ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך. ויום השביעי שבת לה' אלהיך, לא תעשה כל-מלאכה, אתה ובנך ובתך עבדך ואמתך ובהמתך וגו' אשר בשעריך. כי ששת-ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ, את הים ואת כל אשר בהם וינח ביום השביעי, על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו". (שמות כ, ח-א)
3. "שמור את יום השבת לקדשו..." (דברים ה, יב)
4. "לא תבערו אש בכל משבתיכם ביום השבת". (שמות לה, ג)
5. "אם תשיב משבת רגלך, עשית חפצך ביום קדשי, וקראת לשבת ענג לקדוש ה' מכבד, וכבדוהו מעשות דרכך ממצוא חפצך דברי דברי". (ישעיה נח, יג)

שבת במדרש ואגדות חז"ל:

1. "זכור ושמור" – זכור מלפניו ושמור מאחוריו. מכאן אמרו: מוסיפין מחל על הקדש. (מכילתא, יתרו)
2. "זכור את יום השבת" – רבי אלעזר בן-חמינא אומר: תהא זוכרו מאחד בשבת, שאם תתמנה לך מנה יפה תהא מחקנת לשבת. (מכילתא, יתרו)
3. אמר רב חסדא: לעולם ישכים אדם להוצאות שבת. שנאמר: "ויהי ביום השישי והיכינו את אשר יביאר לאלתו. (בבלי שבת, דף ק"ז ע"ב)
4. "וקראת לשבת ענג" – זו הדלקת הנר בשבת. (מדרש תנחומא)
5. שנה דבי אליהו: "זכור את יום השבת לקדשו" במה אתה מקדשו? במקרא ובמשנה, במאכל ובמשנתה, ובכסות נקיה, ובמנוחה. (מכילתא, תנא דבי אליהו כו)
6. "וכבדתה" – שלא יאה מלושך של שבת, כמלושך של חל. (בבלי שבת, דף ק"ז ע"א)
7. "וכבדתו מעשות דרכיך" – שלא יאה הלושך של שבת כהלושך של חל. "ממצוא חפצך" – חפצך אסורים, חפצי שמים מותרים. "ודבר דבר" – שלא יאה דבורך של שבת כדבורך של חל. (בבלי שבת, דף ק"ג)
8. אמר רבי אליעזר: לעולם יסדר אדם שלחנו בערב שבת, אף על פי שאינו צריך אלא לכיית. (בבלי שבת, דף ק"ט ע"ב)
9. שנה רב תחליפה אחיו של רבנאי תחאה: כל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה ועד יום כיפורים, חוץ מהוצאת שבתות וימים טובים, והוצאת בניו לתלמוד תורה, שאם פחת פוחתין לו, ואם הוסיף מוסיפין לו. (בבלי ביצה, דף טו)
10. יוסף מוקיר שבת היה לו בשכותו נכרי אחד שנסכיו מרובים ביותר. אמרו לו הכלדיים: כל נכסיו שיש לך יוסף מוקיר שבת יאכלם, הלך ומכר את כל נכסיו ולקח בהם מרגלית וקבעה בכובעו. כשהיה עובר גשר, הרפחיה רוח את כובעו והסילתו לים, בלעו דג. מצוד הדג והביאוהו לשוק ערב שבת בין השמשות. אמרו: מי יאה ולקוח בשעה זו? אמרו להם לכו והביאוהו אצל יוסף מוקיר שבת, שרגיל לקח, הביאוהו אצלו ולקחו, קרעו ומצאו בו מרגלית. מכרה בשלוש עשרה עליות זהב. פגע בו (ביוסף זקן אחד, ואמר: מי שמלה לשבת השבת פורעה לו). (בבלי שבת, דף ק"ט ע"ב)

שבת ממדרש לחלכה

כבוד שבת ועונג שבת:

1. "מצות עונג שבת גמרא גמירי לה (החלה למשה מסיני), עד דאתא ישיעה ואסמכה אקדא, דכתיב 'וקראת לשבת ענג'". (יראים צ"ט, רבי אליעזר ממיץ, המאה ה-12 גרמניה)
2. "ארבעה דברים נאמרו בשבת, שנים מן התורה, ושנים מדברי סופרים, והן מפורשים על ידי הנביאים. שבתורה זכור ושמור, ושסופרשו על ידי הנביאים כבוד ועונג. נאמר 'וקראת לשבת ענג לקדוש ה' מכבוד'. (ומבי"ם, הלכות שבת פרק ל' הלכה א'. הרמב"ם בן המאה ה-12 חי ופעל בספרד ובמצרים)
3. "... והנה אין כוונתו (של הרמב"ם) שהוא (כבוד ועונג שבת) רק מצווה מדרבנן, או מדברי קבלה כמו מורים, אלא דאורייתא ממש, נאמרה למשה רבינו עליו השלום בעל פה הלכה למשה מסיני, ואתי ישיעה ואסמכה אקדא, דאי לא תימא הכי, שהיא הלכה למשה מסיני, אין הנביא רשאי לחוש דבר מעתה

[שבת קד, ע"א]אלא על כרחך, הלכה למשה מסיני היא. והרמב"ם קרי ל' דברי סופרים...". (שאלות ותשובות חז"ם סופר, אורח חיים, קס"ח. רבי משה סופר חי במאה ה-16 ופעל בגרמניה והונגריה)
4. [ב] איזהו כבוד? זה שאמרו חכמים שמצווה על אדם לרחוץ פניו ידיו ורגליו בחמץ בערב שבת מפני כבוד השבת... והחמים הראשונים היו מקבצין את תלמידיהן בערב שבת ומתעטפים ואומרים בואו נצא לקראת שבת המלך.

[ג] ומכבוד השבת שילבש כסות נקיה, ולא יהיה מלבוש החול כמלבוש השבת...
[ד] אסור לו לאדם לעשות סעודה ומשתה בערב שבת מפני כבוד השבת...מכבוד השבת שימנע אדם מן המנחה ולמעלה מלקבוע סעודה כדי שיכנס לשבת כשהוא מתאוה לאכול.

[ה] מסדר אדם שולחנו ערב שבת... וצריך לתקן ביתו מבעוד יום מפני כבוד השבת, ויהיה נר דלוק ושולחן ערוך ומיטה מוצעת, שכל אלו לכבוד שבת הן.

[ו] אף על פי שיהיה אדם חשוב ביותר ואין דרכו ליקח דברים מן השוק ולא להתעסק עם המלאכות שבבית, חייב לעשות דברים שהן לצורך שבת בגופו, שזה הוא כבודו...

[ז] איזהו עונש? זה שאמרו חכמים שצריך לחקק תבשיל שמן ביותר ומשקה מבושם לשבת, הכל לפי ממנו של אדם. וכל המרבה בהוצאת שבת ובדיוקן במאכלים רבים וטובים היא זה משובח...

[ט] חייב לאכול שלוש סעודות בשבת...וצריך לקבוע סעודה משלושתן על חזין ולבצוע על שתי ככרות, וכן בימים טובים

[י] אכילת בשר ושתיית יין בשבת עונש הוא לו...

(רמב"ם, הלכות שבת, פרק ל)

5. ביאור לומר (הרמב"ם), עונש הוא בשבת עצמו, וכבוד הוא בערב שבת.

(ביאור הג"א, רבי אליהו מוילנה חי במאה ה-18)

6. אסור לו לאדם שיהלך בערבי שבתות יתר משילש (מבואר שיהיה יתר משילש פרסאות מתחילת היום, כדי שיעיר לביתו ועוד היום גדול ויזקן סעודה לשבת, שהרי אין בני ביתו יודעין שהיום יבוא כדי להכין לו...) (רמב"ם, שבת, ל, יא)

7. ומללוח דברי הרמב"ם שם פסק ל' בענין כיבוד למזחי והבטחי דכל מה שאדם סורח מקמי שבתא (מלפני שבת) לצורך שבת הכל בכלל כבוד הוא, ואפילו יהיה הסורח לצורך דבר שהוא עונש. וכן בדין, כי העונש אינו אלא בשעה שמתענג ביומו, אבל מצווה כבוד הוא כל מה שעושה לכבודו... כן הדרך לטרוח לכבוד המלך טרם בואו, והוא עיקר כבודו בטרוח שהוא עוד בטרם בואו.

(שביית השבת, ה. רבי צדוק הכהן מלובלין, המאה ה-19)

8. יש השראת קדושה לכל אדם בשבת... רק יש בני אדם אשר מרגישים כל כך רך מעט מן המעט, ויש שיש להם הרהב קדושה מאוד... והכל הוא לפי הכתב בני אדם, אשר משיך מערב שבת לשבת. (מאור ושמש, פרשת כי תשא. הרב קלומיטס אפשטיין, פעל בקרקוב בסוף המאה ה-18 ובתחילת המאה ה-19)

9. עונש שבת משחנת מאדם לאדם

"רבי עקיבא היה יושב וביכה בשבת. אמרו לו תלמידיו: רבינו לימדנו זקראת לשבת עונש אמר להם: זה עונש השבת שלי". (שבלי הלקט, צג. רבי צדוק הרופא, חי ופעל באיטליה במאה ה-13)

10. "יש אומרים שאדם שמזיק לו האכילה, דאז העונש הוא לא לאכול, לא יאכל. ה"ה: וכן מי שיש לו עונש אם יבכה, כדי שילך הצער מליבו, מותר לו לבכות בשבת" (שולחן ערוך, אורח חיים סימן רפ"ה, ב)

11. "הא דאמרו דצריך לענוה בדינים גדולים וראשי שומן ותבשיל של תרדין שזה היה מאכל חשוב בזמניהם וכן בכל מקום ומקום לפי מנהגו יענהו במאכלים ומשקים החשובים להם עונש [ולפי שכן הסתם רוב בני אדם עינום בבשר ויין ומגדנות לכן איתא בסימן רג, סעיף ב', דירבה בבשר ויין ומגדנות כפי יכולתו]."

(משנה ברורה, פתיחה לסימן רמ"ב. רבי ישראל מאיר הכהן, חי במאות ה-19 וה-20, בעיר ראדין)

12. עיסוק רוחני בשבת - ואחר סעודת שחרית ואחר השנינה, קובעים מדרש לקרוא בנביאים ולדרוש דברי אגדה. והחסד הגבאי מדרש, שאמרה תורה לפי הקב"ה: כשיכנסו ישראל לארץ, זה רץ לכרמו זה לשדהו ואני מה תחא עלי? אמר לה: יש לך זוג שאני מוויג לך, ושבת שמו...ובתחומא... אמר לו הקב"ה למשה, רד ופעה לו קהילות גדולות בשבת, כדי שילמדו החזרות הבאים אחרך ליהיכנס בבתי כנסיות ובתי מדרשות

ללמוד בהם תורה לרבים...וביתור מוטל עסק התורה בשבת, על הבעלי בתים, הטורדים בכל ימות החול במדומתם...". (ערוך השולחן, סימן ר"צ, ב. רבי יחיאל אפשטיין, חי במאה ה-19 בבובוויטסק)

פיעה בכבוד שבת

13. "יש דברים שהן אסורין בשבת, אף על פי שאינם דומין למלאכה ואינם מביאים לידי מלאכה. ומפני מה נאסרו? משום שנאמר 'אם תשיב משבת רגלך עשות חפצין ביום קדשי' ונאמר 'כבדו מעשות דרכיך ממצוא חפצך דבר דברי' (ישעיהו, נח, יג). לפיכך אסור לאדם להלך בחפציו בשבת ואפילו לדבר בהן, כגון שירב עם שותפו מה ימכור למחר או מה יקנה או היאך יבנה בית זה ובאיזה סחורה ילך למקום פלוני, כל זה וכיוצא בו אסור שנאמר 'דבר דברי' דברו אסור הרהור מותר. (רמב"ם, הלכות שבת פרק כה, ד)

14. "מותר לרוץ בשבת לעבר מצווה, כגון שירוצו לבית הכנסת או לבית המדרש. ומשחבין השבונות של מצוה...ומסיקין צדקה לרבים...ומשדכין על הדינעק ליארס ועל הדינעק ללמדו ספר וללמדו אומנת, ומבקרין תולין ומנחמים אבליים. והניכנס לבקר את החולה אומר 'שבת היא מלועק ורופאה קרובה לביא'...שכל אלו וכיוצא בהן מצוה הן ונאמר 'עשות חפצין וכו' חפצין אסורין חפצי שמים מותרין" (רמב"ם, שם, טו)

15. גרות שבת

"הדלקת נר בשבת – חובה". (בבלי שבת, דף כה, ע"ב)
16. "הדלקת נר בשבת אינה רשות אם רצה מדליק ואם רצה אינו מדליק...אלא חובה...וחייב לברך קודם ההדלקה ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם אשר קדשנו במצוותיו וצונו להדליק נר של שבת, כדרך שמברך על כל הדברים שהוא חייב בהם מדברי סופרים". (רמב"ם הלכות שבת, פרק ה, א)

17. מדוע מדליקים גרות שבת? שלושה הסברים:

- א. לכבוד השבת. "רבי ישמעאל אומר: אין מדליקין בעטרן מפני כבוד השבת" (בבלי שבת כד, ע"ב)
  - ב. כדי לענג את השבת. "הדלקת נר בשבת חובה – מירוש במקום סעודה, דחובה היא שיסעוד במקום הנר משום עונג". (תוספות, שבת כה, ע"ב דיבור המתחיל הדלקה)
  - ג. משום שלום בית. "מאי תזננה משלום נפשי (איכה ג, יז)? אמר רבי אבהו: זו הדלקת נר בשבת" (בבלי שבת, כה, ע"ב).
- "ובמקום שאין נר אין שלום, שהולך ונכשל והולך באפיליה" (רש"י, שם)
- "אמר רבא, משיטא ל', נר ביתו ונר חטכה – נר ביתו עדיף, משום שלום ביתו. נר ביתו וקידוש היום – נר ביתו עדיף, משום שלום ביתו". (בבלי שבת, כג, ע"ב)

18. מקום ההדלקה. "ועיקר ההדלקה תלויה בגרות שמדליקין על השולחן, אבל לא בשאר הגרות שבבית".

(רמ"א, א"ח רס"ג, י)
"לאו דוקא על השולחן, אלא גרות שאוכלין לאורם". (קצות השולחן, ע"ד)
"הדלקת הנר צריך להיות בכל החדרים שהולך שם בשבת, (על כל פנים נר אחד) אף שאינו אוכל שם, כדי שלא יכשל בעץ או באבן. מיהו הברכה תברך על הנר שבמקום האכילה".
(משנה ברורה רס"ג, סעיף קטן ב)

19. האשה והדלקת הגרות.

- א. "אחד האנשים ואחד הנשים, חייבים להיות בבתיהם נר דלוק בשבת..." (שולחן ערוך, א"ח, רס"ג, ב)
  - ה. "על שלוש עבירות נשים מתות בשעת לידתן: על שאינן זמירות במידה, בחלה ובהדלקת הנר" (משנה שבת, פ"ו, משנה ב)
  - ו. "ומפני מה מתן לה מצות נר שבת? אמר להן על ידי שכבתה משמתו של אדם הראשון לפיכך ניתן לה מצות נר שבת". (מירוש בראשית רבה, יז, ח)
  - ז. "ונשים מצוות על דבר זה יותר מן האנשים לפי שהן מצויות בבתיים והן עסוקות במלאכת הבית". (רמב"ם הלכות שבת, פרק ה, ג)
  - ח. **קבלת שבת בהדלקה.** "יש מי שאומר שמברכין קודם ההדלקה, ויש מי שאומר שמברך אחר ההדלקה, מצד שיהא עובר לתעשייתו לא יהנה ממנה עד לאחר הברכה, ומשימין היד לפני הנר אחר הדלקה ומברכין, ואחר כך מטללין היד וזה נקרא עובר לעשייה, וכן המנהג". (רמ"א, אורח חיים, רס"ג, ה)
  - ט. **טלטול הנפרוד אחר ההדלקה.** "לבעל הלכות גדולות, כיון שהדליק נר של שבת חל עליו שבת ונאסר במלאכה. ועל פי זה נהגות קצת הנשים שאחר שברכו והדליקו הגרות משליכות לארץ הפתילה שבידן שהדליקו בה, ואין מכבת אותה. ויש אומרים שאם מתנה קודם שהדליקה שאינה מקבלת שבת(בהדלקת הגרות)...מועיל ויש אומרים שאינו מועיל לה". (שר"ע, א"ח, רס"ג, י)
  - י. "וצריך להיזהר הגרות במקום שמדליקין, לא להדליק במקום זה ולהיזהר במקום אחר" (רמ"א, א"ח, רס"ג, י)
- "שאינו מברך שמדליק לכבוד שבת" (לבוש, שם. הרב מרדכי יפה [לבוש] המאה 16 פראג)

קידוש בשבת

- א. "זכור את יום השבת לקדשו..." (שמות כ, ז).
- ב. "זכור את יום השבת לקדשו" – זכרוהו על היין בכמסתו. אין לי אלא בלילה, ביום מניין? תלמוד לומר 'זכור את יום...' (בבלי פסחים קו, עמוד א).
- ג. "מצות עשה מן התורה לקדש את יום השבת בדברים שנאמר 'זכור את יום השבת לקדשו' כלומר זכרוהו זכירת שבת וקידוש. וצריך לזכרוהו בכמסתו וביציאתו. בכמסתו בקידוש היום וביציאתו בהגבלה. (רמב"ם הלכות שבת, פרק כט, א)
- ד. "מדברי סופרים לקדש את היין ולהבדיל על היין, ואע"פ שהבדיל בתפילה צריך להבדיל על הכוס ומאחר שיבדיל ואמר בן קודש לחול מותר לו לעשות מלאכה אע"פ שלא הבדיל על הכוס. ומברך על היין ותחלה ואח"כ מקדש ואינו נוטל את ידיו עד שיקדש". (שם, שם, ו)

קידוש על חלות:

"אמר להו רב יצחק בר שמואל... זמנין סגינא הוה קאימנא קמיה דרב (פעמים רבות הייתי אצל החכם רב), זמנין דחביבא עליה ריפתא – מקדש אריפתא, זמנין דחביבא ליה חמרא מקדש אחמרא (פעמים שהייתה חביבה עליו הפת מקדש עליה ופעמים שהיין חביב עליו מקדש עליו) (בבלי פסחים, ק, עמוד א).

"היה מתאוה לפת יתר מן היין או שלא היה לו יין, הרי זה נוטל את ידיו תחלה ומברך המוציא ומקדש, ואחר כך בוצע ואוכל". (רמב"ם הלכות שבת, פרק כט, ט)
"במקום שאין היין מצוי, יש אומרים שמקדשים על שכר ושאר משקין חוץ מן המים, יש אומרים שאין מקדשין. ולהראש, בלילה לא יקדש על השכר אלא על הפת, ובבוקר יותר טוב לקדש על השכר על הפת...". (דברי טעם הם. הנהג: וכן המנהג פשוט כדברי הראש... ואם יש יין בעיר לא יקדש על פת...". (שולחן ערוך, א"ח סימן רע"ב, ט)

ה. "ועל כן נחייבנו לעשות מעשה על היין, לפי שטבע האדם מתעורר בו הרבה, שהוא סועד ומשמה, וכבר אמרתי כי לפי התעוררות האדם ומעשהו יחפץ אל הדברים לעולם. (ספר החיטין, מצוה לא)

מסח הקידוש בליל שבת ומשמעותו:

י. "ויחי ערב ויהי בקר, יום השישי: ויכולו השמים והארץ וכל צבאם, ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה, ויחבת ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה, וברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות... ושבת קדשו באהבה וברצון הנחילו זכרון למעשה בראשית, כי הוא יום תחלה למקראי קדש וזכר ליציאת מצרים... ברוך אתה ה' מקדש השבת".

"לדבר דברים ביום שבת בכניסתו וכן ביציאתו שיהיה בהם זכר גדולת היום ומעלתו והבדלתו לשבת משאר הימים שלפניו ואחריו, שנאמר "זכור את יום השבת לקדשו", כלומר זכרוהו זכר קדוש וגדולה... מדרשי המצוה כדי שתעורר מתוך מעשה לזכור גדולת היום, ונקבע בלבבנו אמונת חידוש העולם, כי ששת ימים עשה ה'..." (ספר החיטין מצוה לא).
"אמר רב אחא בר יעקב: וצריך שיזכיר יציאת מצרים בקידוש היום" (בבלי פסחים, דף ק"ז, ע"ב)
"אבל לרבותינו עוד בו מדרש ממלת 'לקדשו' שנקדשהו בזכרון... שסכרו את יום השבת בקדשנו אותו..." (רמב"ן שמות כ, ז)

קידוש ביום השבת:

ז. 1. "זכור את יום השבת לקדשו" זכרהו על היין בכניסתו. אין לי אלא בלילה, ביום מנין? תלמוד לומר זכור את יום השבת. ביום מאי מברך? אמר רב יהודה 'בורא פרי הנפץ'. רב אשי איקלע למחזא (הגיע לעיר מחזא) אמרו ליה (אמרו לו) ליקדש לך מר קידושא רבה (יקדש לנו אדוני קידוש גדול – לקידוש בים השבת קורא חכמים בשלשן סגי נהור קידוש גדול) אמר בורא פרי הנפץ. (בבלי פסחים, דף ק"ז, ע"א) [ממקור זה למד שמצות קידוש ביום היא מהמקרא]

2. "כשדורש אין לי אלא בלילה, ביום מנין? אסמכתא היא, דעיקר קידושא בלילה כתיב, מדכתיב 'את יום' ולא כתיב 'ביום'." (השגת הראב"ד על הרמב"ם) [מצות קידוש ביום לדעתו מדרבנן].

3. חכמים תיקנו לקדש ביום "משום דכבדו יום עדיף מכבוד לילה, ראו חכמים לעשות ביום זכר לקדשו...". (ריבנו מיסים, מירוש בבבלי פסחים, דף ק"ז, ע"א)

ח. קידוש נאמר בעמידה, ובמקום שבו סועדים: "זיכולו בקול רם בעמידה... והטעם שאומרים בעמידה, משום שזו עזרת להקב"ה שהיום שבת ממלאכתו, וקיימא לן דעדים בעמידה".

(אור זרוע שבת, ב)

ט. "אותם בני אדם שקידשו בבית הכנסת... שמואל אמר אף ידי קידוש לא יצאו... דאמר שמואל אין קידוש אלא במקום סעודה" (בבלי פסחים, ק, ע"ב)

הסבר: "דכתיב 'קראת לשבת ענג' במקום שאהה קורא לשבת (מקדש) שם תהא עונג, ומדרש הוא'. (רשב"ם, שם)

י. "וצריך לאכול במקום קידוש לאלתו". (רמ"א, אורח חיים, סימן רע"ג, ג)

21 סעודת שבת:

יא. "תנו רבנן: כמה סעודות חייב אדם לאכול בשבת? שלש, דכתיב (מפני שכתוב במקרא) 'יאמר משה אכלהו היום כי שבת היום לה', היום לא תמצאוהו בשדה (שמות, ס"ז כה"ז).

(בבלי שבת, ק"ז, עמוד ב)

יב. "חייב אדם לאכול שלש סעודות בשבת, אחת ערבית ואחת שחרית ואחת במנחה. וצריך להזהר בשלש סעודות אלו שלא יפחות מהם כלל, ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה סועד שלש סעודות. ואם היה חולה מרוב אכילה או שהיה מתענה תמיד פסוד משלש סעודות.

וצריך לקבוע כל סעודה משלשת על היין ולבצוע שתי ככרות, וכן בימים טובים". (רמב"ם הלכות שבת, ל"ט, ט)

יג. "ויחי ביום השישי לקטו לחם משנה, שמי העומר לאחד". (שמות ל"ז, כב)
יד. "אמר רבי אבא: בשבת חייב אדם לבצוע על שתי ככרות, דכתיב לחם משנה". (שבת, ק"ז, ב)

טו. סעודה שלישית:

"היא זהיר מאד לקיים סעודה שלישית. ואף אם הוא שבע יכול לקיים אותה בכביצה. ואם אי אפשר לו כלל לאכול אינו חייב לצער את עצמו, והחכם עיניו בראשו שלא ימלא בטנו בסעודת הנוקר, כדי ליתן מקום לסעודה שלישית." (שר"ע, א"ח, רצ"א, א)

"אינו צריך לקדש בסעודה שלישית אבל צריך לבצוע על שתי ככרוד. (שם, שם, ד, שם, ד)
"צריך לעשותה בפת, ויש אומרים שיכול לעשותה בכל מאכל העשוי באחד מחמשת מיני דג, ויש אומרים שיכול לעשותה בדברים המלמדים בהם הפת כבשר ודגים אבל לא בפירות, ויש אומרים דאפילו בפירות יכול לעשותה. וסבירא ראשונה עקר, שצריך לעשותה בפת אלא אם כן הוא שבע ביותר." (שר"ע, שם, שם, ה)

פז. כיסוי החלות:

א. "...יש מפרש (שהסיבה לכיסוי החלות) זכר למן שלא היה יורד בשבתות

ומים טובים, והיה הסל מלמעלה ומלמטה והמן בינתיים". (תוספות, פסחים, דף ק, ב)
ב. "ויבדלו שני קאמרי דמריסין מפה כדי שלא יראה הפת בושטו, שהוא מוקדם בפסוק, ודין הוא שיקדם בברכה, ומקדימין ברכת הייך. (רא"ש פסחים, פרק י, א)

22 הבהלה במוצאי שבת:

א. "...ואמרו גם כן קדשוהו בכיסוהו וקדשוהו ביציאתו, כלומר הבהלה שהיא גם כן חלק מזמירת השבת." (רמב"ם, ספר המצוות, עשה קלה)

ב. "מדברי רבינו (הרמב"ם) נראה בבירור שהוא סובר שהבהלה גם כן דבר תורה, והכל בכלל זכור. וראיתו מפרשים דל חלוקים בזה. יש סוברים כדברי רבינו... ויש אומרים שהבהלה אינה אלא מדברי סופרים, אבל הקדוש הוא דבר תורה..." (מגד משנה, הלכות שבת, פ"ט, א)

ג. "אמר רבי יהושע בן לוי: המבדיל צריך שיאמר מעין הבהלות האמורות בתורה... סדר הבהלות היאך? אומר המבדיל בין קודש לחול, בין אור לחושך, בין ישראל לעמים, ובין יום השביעי לששת ימי המעשה, בין טמא לטהור... בין מים עליונים למים התחתונים, בין כהנים ללוים... בין ליום לישראלים." (פסחים, דף ק, א)

ד. הבהלה על יין או על שכר: "ואין מבדילים על הפת, אבל על שכר מבדילים אם הוא שכר מדינת. והוא הדין לשאר משקין חוץ מן המים...". (שר"ע, א"ח, רצ"ו, ב)

ה. בשמים: "אמר רבי שמעון בן לקיש: נשמה יתירה נוחן הקדוש ברוך הוא באדם בערב שבת, ולמוצאי שבת נטלין אותה הימנו..." (ביצה, ט"ז, א)

"ולמה מברכים על הבשמים במוצאי שבת? מפני שהנפש דואבת ליציאת שבת, משמחין אותה ומיישבין אותה בריח טוב." (רמב"ם הלכות שבת, כ"ט, כ"ט)

"נהגו לברך על ההדס כל היכא דאפשר. הנהג: ויש אומרים דאין לברך על ההדס היבש דאינו מריח, רק על שאר בשמים, וכן נהגו במדינות אלו, ונראה לי דיש להחמיר גם הדס עם הבשמים, דאו עושין ככולי עלמא." (שר"ע, א"ח, רצ"ו, ב)

י. הנהג:

1. "בין השמשות של שבת (מוצאי שבת) היה אדם מהרהר בלבו והיה אומר שמא הנחש שהתענה אותי יבא וישופם עקב (יכיש אותי בעקב), ונשחלח לו עמוד של אש לשמרו ולהאיר לו מכל רע. ראה אדם עמוד של אש ושמו בלבו, ופגש את ידו לאור האש ואמר 'ברוך אתה ה' אליהו מלך העולם בורא מאורי האש...' משוט את ידו לאור האש ומסתכל בצפריו שהן לבנות מן הגוף ואמר ברוך אתה ה' בורא מאורי האש..." (פרקי דרבי אליעזר, כ)

2. "אבוקה הבהלה מצוה מן המובחר." (פסחים, קו, ב)

3. "מצוה מן המובחר לברך על אבוקה. הנהג: ונר שיש לו שתי פתילות מיקרי אבוקה" (שר"ע, א"ח, רצ"ח, ב)

סדר הבהלה:

"אומר הבהלה מיושב. הנהג: ויש אומרים משמו, וכן נהגים במדינת אלו. ואוחז היין בימין וההדס בשמאל ומברך על היין, ושוב נטל ההדס בימין והיין בשמאל ומברך על ההדס, ומחזיר את היין לימין." (שר"ע, שם, רצ"ו, ו)

"ומברך על ההדס ומניחו, ורואה בצפרים ומברך בורא מאורי האש, ואחר כך מחזיר את היין לימין וגומר הבהלה." (משנה ברורה, רצ"ו, סעיף קטן לא)

פסוקים מהמקרא

1. " פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשוה...". (בראשית, א, ח)
2. "ואם אחרת יקח לו, שארה כסותה וענתה לא יגרע". (שמות כא, י)
3. "והוא אשה בבתולה יקח". (ויקרא, כא, יג)
4. "כי יקח איש אשה ובא אליה ושנאו". (דברים, כב, יג)
5. "כי יקח איש אשה ובעלה, והיה כי לא תמצא חן בעיניו, כי מצא בה ערות דבר, וכתב לה ספר כריתת ונתן בידה ושלחה מביתו". (דברים, כד, א)
6. "כי יקח איש אשה חדשה לא יצא בצבא, ולא יעבר עליו לכל דבר. מני יהיה לביתו שנה אחת ושמוח את אשתו אשר לקח". (דברים, כד, ה)

מדרשי ח"ל בנושא המישואי

7. "אמר רבי אלעזר: כל אדם שאין לו אשה אינו אדם, שנאמר: 'זכר ונקבה בראם...ויקרא שמם אדם'". (בבלי, יבמות טז, ע"א)
8. "אמר רבי תנחום, אמר רבי חילאי: כל אדם שאין לו אשה שרוי בלא שמחה, בלא ברכה, בלא טובה. במערבא אמרו: בלא תורה, בלא חומה. רבא בר עולא אמר: אף בלא שלום". (שם, טז, ע"א)
9. "שמנו רבי שמעון אומר: מפני מה אמרה תורה 'כי יקח איש אשה' (דברים כב, יג), ולא כתוב – כי חלקה אשה לאיש? מפני שדרכו של האיש לחזר על אשה ואין זדכה של אשה לחזר אחר איש, משל לאדם שאבדה לו אבדה – מי חזר על מי? בעל אבדה מחזר על אבדתו". (בבלי, קידושין, ב, ע"ב)
10. "אין זוווג של איש אלא מן הקדוש ברוך הוא: יש שהוא הולך אצל זוווג ויש שזוווג בא אצלו". (מדרש בראשית רבה, טח)
11. "איזהו עשיר? אמר רבי עקיבא: כל שיש לו אשה נאה במעשיה". (בבלי שבת, כה, ע"ב)
12. "דרש רבי עקיבא: איש ואשה זכו – שכינה ביניהם, לא זכו אש אוכלתה". (בבלי סוטה, יז, ע"א)
13. "מעשה בחסיד אחד שהיה נשוי לחסידה אחת ולא העמידו בינם. אמרו: אין אנו מועילים להקדוש ברוך הוא כלום. עמד וגרשה, הלך הוא ונשא רשעה ועשתה אותו רשע. והלכה זו ונשאת לרשע ועשתה אותו צדיק, הוי – הכל מן האשה". (מדרש בראשית רבה, יז)
14. "מעשה בבנו של רבי עקיבא שנשא אשה. מה עשה? כיון שהכמיסה עמד לו כל הלילה והיה קורא בחזרה. אמר: טלי נ וואירי לי. נטלה נ ועמדה לפניו מערב עד בוקר. בבקר קרב אצלו רבי עקיבא ואמר לו: 'מצא' או 'מוצא' ? אמר לו 'מצא'". (מדרש ילקוט שמעוני, משלי, יח)
15. "יותר משהאיש רוצה לישא, האשה רוצה להנשא". (בבלי יבמות, ק"ג, ע"א)
16. "תנו רבנן האוהב את אשתו כגופו, ומכבדה יותר מגופו, והמדרך במי ובנותיו בודד ישרה, והמשיאן סמוך לפרקו, עליו הכתוב אומר: 'זידעת כי שלום אהלך' (איוב, ה, כד)". (בבלי יבמות ס"ב, ע"ב)
17. "אמר רב חלבו: לעולם יהא אדם זהיר בכבוד אשתו, שאין ברכה מצויה בתוך הבית אלא בשביל אשתו, שנאמר: 'אלאברם הטיב בעבורה' (בראשית, יב, טז)". (בבלי, בבא מציעא, ל"ט, ע"א)

אירוסין (שידוכין) קידושין ומשוואין

18. " ב. האיש מצווה על פריה ורביה אבל לא האשה. ואמתי האיש נתייב במצווה זו? מנן שבע עשרה. וכיון שעברו עשרים שנה ולא נשא אשה הרי זה עובר ומבטל מצות עשה...
ד. כמה במים יהיו לאיש ותתקיים מצווה זו בידו? זכר ונקבה. שנאמר זכר ונקבה בראם...
טז. אף על פי שקיים אדם מצות פרייה ורביה, הרי הוא מצווה מדברי סופרים שלא יבטל מלפרות ולרבות כל זמן שיש בו כח. שכל המוסיף נפש אחת בישראל כאלו בנה עולם...". (רמב"ם, הלכות אישות, טו)
20. "וכן המקדש בלא שידוכין, או המקדש בשוק, אף על פי שקידושיו קידושין גמורין, מכין אותו מכת מרדות כדי שלא יהא דבר זה הרגל לזנות, וידמה לקדשה שהיתה קודם מתן תורה". (רמב"ם, הלכות אישות, ג, כב),

בהנהגת בשר'ע כתוב: ולא שמעתי שמכין מכת מרדות

21. "קודם מתן תורה, היה אדם פוגע אשה בשוק, אם רצה הוא והיא, נתן לה שכרה, ובעל אותה על אם הדרך והולך. וזו היא הנקראת קדשה (מופקרת להבעל לכל אדם). משנתנה תורה נאסרה הקדשה, שנאמר: 'לא תהיה קדשה מבנות ישראל' (דברים, כג, יח). לפיכך כל הבעל אשה לשם זנות בלא קידושין לוקה מן התורה, למי שבעל קדשה". (שם, א, ד)

קידושין – אירוסין

22. "א. קודם מתן תורה, היה אדם פוגע אשה בשוק, אם רצה הוא והיא לישא אותה מכניסה לחוך ביתו ובוועלה בינו לבין עצמו ותהיה לו לאשה. כיון שנתנה תורה נצטוו בני ישראל שאם ירצה האיש לישא אשה יקנה אותה תחילה בפני עדים ואחר כך תהיה לו לאשה, שנאמר: 'כי יקח איש אשה ובא אליה'.
ב. ולקוחין אלו מצוות עשה של תורה הם. ובאחד משלשה דברים אלו האשה נקמית: בכסף או בשטר או בביאה. בביאה ובשטר מהתורה ובכסף מדברי סופרים ולקוחין אלו הם הנקראין קידושין או אירוסין בכל מקום, ואשה שנקמית באחד מג' דברים אלו היא הנקראת מקודשת או מאורסת.
ג. וכיון שנקמית האשה ונעשית מקודשת אף על פי שלא נבעלה ולא נכנסה לבית בעלה הרי היא אשת איש והבא עליה חוץ מבעלה חייב מיתת בית דין ואם רצה (הבעל) לגרש צריכה גט". (רמב"ם, שם, א)
23. מעמדה של הארוסה: "הארוסה אסורה לבעלה מדברי סופרים כל זמן שהיא בבית אביה. והבא על ארוסתו בבית חמיו מכין אותו מכת מרדות...עד שיביא אותה לחוך ביתו ויתיחד עמה ויפרישנה לו. ויחוד זה הוא הנקרא משואין בכל מקום...". (רמב"ם, שם, י, א)
24. כיצד מתבצעים הקידושין:

1. מעשה קידושין: 2. אמירה. 3. עדים. (מהתורה). 4. ברכת אירוסין. 5. מגין אנשים. 6. רב מסדר קידושין. (מדובב)
"א. כיצד האשה מתקדשת? אם בכסף הוא מקדש אין פחות מפרטה בכסף או שוה פרוטה. ואומר לה הרי את מקודשת לי, או הרי מאורסת לי, או הרי את לי לאשה בזה. ונתן לה בפני עדים. והאיש הוא שאומר דברים שמשמען שקונה אותה לו לאשה והוא שיתן לה הכסף". (רמב"ם)
[בכסף כיצד? נתן לה בפני שנים פרוטה או שוה פרוטה ואומר לה הרי את מקודשת לי בזה. הגה: ויש אומרים שיאמר לה: כדת משה וישראל. וכן נוהגים לקדש בטבעת ויש להם טעם בתיקוני חזו"ה.
(שולחן ערוך, אבן העזר, כז, א).]
ב. נתנה היא ואמרה לו: הרי אני מקודשת לך. הריני מאורסת לך, הריני לך לאימתי, או בכל לשון של הקנאה אינה מקודשת. וכן אם נתנה היא לו ואמר הוא אינה מקודשת. ואם נתן הוא ואמרה היא הרי זו מקודשת מספק.

- ג. ואם קידש בשטר כותב על המיר או על החירס או על העלה או על כל דבר שירצה – הרי את מקודשת לי או הרי את מאורסת לי וכל כיצא בדברים אלו ונתנו לה בפני עדים.
- ה. ואם קידש בביאה אומר לה הרי את מקודשת לי הרי את מאורסת לי... ומתייחד עמה בפני שני עדים ובוועלה...
- ת. יש לאיש לקדש האשה בכל לשון שהיא מכרת בו. ויהיה משמע הדברים באותה הלשון שקטאה...

ברכות קידושין:

כג. כד. כל המקדש אשה בין על ידי עצמו בין על ידי שליח צריך לברך קודם הקידושין או הוא או שלוחו כדרך שמברכין על כל המצוות ואחר כך מקדש... כיצד מברך? ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם אשר קידשנו במצוותיו והבדילנו מן העריות ואסר לנו את הארוסות, והתיר לנו את הנשואות על ידי חופה וקידושין ברוך אתה ה' מקדש ישראל, זו היא ברכת האירוסין. ונהגו העם להסדיר ברכה זו על כוס של יין או של שכר. ואם יש שם יין מברך על היין תחילה ואחר כך מברך ברכת אירוסין ואחר כך מקדשה...". (רמב"ם, שם, א)

משואין: א. חופה. ב. כתובה. ג. ברכות המשוואין.

25. "הארוסה אסורה לבעלה מדברי סופרים... עד שיביא אותה לתוך ביתו ויתיחד עמה ויפרישה לו. ויחוד זה הוא המקרא כיסה לחופה והוא הנקרא משואין בכל מקום... ומשחכנס לחופה נקראת נשואה..." (רמב"ם, אישות, י, א-ב)

26. "כל שהביאה הבעל מבית אביה לביתו לשם משואין ואפילו לא החייד עמה הרי זו חופה". (רבינו מיס, כתובות)

27. "יש אומרים חופה היא שפורסין סודר על ראשיהם בשעת ברכה. יש אומרים דחופת בתולה שיצאה בהיטמא... והמנהג פשוט עכשיו לקרות חופה מקום שמכניסים שם יריעה פרוסה על גבי כלונסאות ומכניסין תחתיה החתן והכלה רביבים, ומקדשה שם ומברכין שם ברכת אירוסין ומשוואין, ואחר כך מוליכים אותם לבית ואוכלים ביחד במקום צנוע וזה חופה הנהגת עכשיו..." (שולחן ערוך, אבן העזר, נה, א)

28. א. המשואין נערכים על ידי רב מוסמך בפני שני עדים כשרים. במעמד החופה מוסר החתן לכלתו את הכתובה, ומברכים את שבע הברכות – ברכות המשואין שהן:

א. בורא פרי הגפן. ב. שהכל ברא לכבודו. ג. יוצר האדם. ד. אשר יצר את האדם בצלמו... ה. שוש תשיש ותגל העקרה בקיבוץ ביה לתוכה בשמתה... ו. שמת שמתה רעים תאהובים... ז. אשר ברא ששון ושמחה חתן וכלה...

28. ב. "יבוכן תקנו חכמים שכל הנשא בתולה יהיה שמח עמה שבעת ימים. אינו עוסק במלאכתו, ולא נושא ונותן בשוק, אלא אוכל ושותה ושמת. בין שהיה בחור בין שהיה אלמן..."

יד. מותר לארס בכל יום חול אפילו בט' באב, בין ביום ובין בלילה. אבל אין נושאין נשים לא בערב שבת ולא באחד בשבת גזרה שמה יבא ליד חילול שבת בתיקון הסעודה שהחתן טרוד בסעודה. ואין צריך לומר שאסור לשאת אשה בשבת. ואפילו בחולו של מועד אין נושאין נשים כמו שביארנו לפי שאין מערבין שמחה בשמחה, שטמא: מלא שבוע זאת ונתנה לך גם את זאת...' (בראשית, כט, כז). (רמב"ם אישות, י, ב)

"יש אומרים שאין נושאין נשים לא בערב שבת ולא באחד בשבת גזרה שמה יבא ליד חילול שבת. בתיקון הסעודה. ויש מתירין וכן פשט המנהג לנשא נשים בערב שבת, והוא שיתרד בסעודת המשואין ג' ימים קודם המשואין..." (שולחן ערוך, אבן העזר, סד, א)

29. עד המאה ה-15 עדיין היו קהילות שבתן נערכו הקידושין והמשואין בנפרד, אך מאותה עת בכל מקום מאחדים את הקידושין והמשואין לאותו מעמד תחת החופה.

החלטת מועצת הרבנות הראשית משנת תשי"ו – 1950:

"אסור לכל איש מישראל לקדש (לארס) שלא בשעת חופה ובעשרה אחרי הרשמת המשואין במשרדי לשכת הרבנות שבכל מקום...".

30. הכתובה:

שלושה חלקים בכתובה. 1. התחייבויות הבעל. 2. ערבויות למימוש ההתחייבויות. 3. חתימת עדים.
"כשנשא אדם אשה, בין בתולה בין בעולה, בין גדולה בין קטנה, אחת בת ישראל ואחת מורת... יתחייב לה בעשרה דברים וזכה בארבעה דברים. והעשרה שלשה מהן מן התורה ואלו הם: שארה, כסותה ועונתה. שארה – אלו מזונותיה. כסותה – כמשמעה. עונתה – לבוא עליה כדרך כל הארץ. והשבעה מדברי סופרים וכולן תנאי בית דין הם. האחד מהם – עיקר כתובה. והשאר הם נקראים תנאי כתובה (לרפאותה, לפדותה מן השבי, לקברה, להייתנה מזונה מנכסיו לאחר מותו, בנותיה מזונות מנכסיו לאחר מותו, במה ממשואין קודמים, יורשים כתובתה בנוסף לחלקם עם שאר אחיהם). והארבעה שזכרה בהם כולם מדברי סופרים, ואלו הם: להיות מעשה ידה שלו. ולהיות מציאתה שלו, ושיהיה אוכל כל מירדת נכסיה בחייה. ואם מתה בחייו ירשנה...". (רמב"ם, הלכות אישות, יב, א-ג)

31. "וצריך לכתוב כתובה קודם כניסה לחופה ואחר כך יהיה מותר באשתו, והחוק נתן שכר הסופר. וכמה הוא כתוב לה? אם היתה בתולה אין כותבין לה פחות ממאתים דינרים, וזה הוא הנקרא עיקר כתובה... וחכמים הם שתיקנו כתובה לאישה כדי שלא תהיה קלה בעיני להוציאה..." (רמב"ם, שם, י, ז)

מספר הנשים שמתור לשאת:

31. ב. "אמר רבי אמי אף בן יוציא ויתן כתובה, שאם אמר כל הנשא אשה על אשתו יוציא ויתן כתובה. רבא אמר נושא אדם כמה נשים על אשתו והוא דאיה ליה למיזמינהו". (בבלי בימות, סה, ע"א)
31. ג. "נושא אדם כמה נשים אפילו מאה, בין בבת אחת בין בזו אחר זו ואין אשתו יכולה לעכב. והוא שיהיה יכול ליתן שאר כסות ועונה כראוי לכל אחת ואחת. ואינו יכול לכוף אותן לשכון בחצר אחת. אלא כל אחת ואחת לעצמה".

(רמב"ם אישות, יד, ג)

31. ד. "נושא אדם כמה נשים, והוא דאפשר למיקם בסיפוקיהו. ומכל מקום נתנו חכמים עצה טובה שלא ישא אדם יותר מד' נשים כדי שימע לכל אחת עונה בחודש. ובמקום שנהגו שלא לישא אלא אחת, אינו רשאי לישא אשה אחרת על אשתו.

י. רבינו גרשום החריש על הנושא על אשתו... ולא משטה תקנתו בכל הארצות. הנה: וזקא במקום שידוע שלא נשמה תקנתו, אבל מן הסתם נוהג בכל מקום. ולא החריש אלא עד סוף האלף החמישי. הנה: ומכל מקום בכל מדינות אלו התקנה והמנהג במקומו שמו. ואין נושאין נתי נשים, וכפיין החרמות ובידיון מי שנוגד נושא נתי נשים נגרש אחת מהן. יש אומרים דבסין הוא אין לכוף מי שנוגד על חרם דרבינו גרשום מאחר שכבר נשלם האלף החמישי, ואין נוהגין כן. יא. טוב לעשות תקנה בחרמות ומדינים על מי שנושא אשה על אשתו". (שולחן ערוך, אבן העזר, א)

32. משואין אזרחיים:

משואין אזרחיים הם בר"כ רישום של בני הזוג במשרד עירוני או ממשלתי כנשואים. אין במשואין אלה את המרכיבים המרכזיים של משואין כדת משה וישראל. אין קנין לשם קידושין בפני שני עדים כשרים (מיתנת טבעת), ואין אמירת הרי את מקודשת חלק ממעשה הקידושין. ומכאן לכאורה שאין צורך הגט לגירושין.

מאיך החיים המשותפים של בני הזוג בתוך קהילה יהודית ובפני עדים יהודיים יוצרת אולי מצב של קידושין על פי דת משה. לכן במקרה של רצון להיפרד, "ירדש גט על פי דת משה בגלל החומרה המיוחדת של איסור אשת איש.

33. משואי הערובה:

משואין בין יהודים לנכרים אין להם תוקף על פי דת ישראל.

ילדים שנטלו לאב יהודי ואם נוצרייה, נחשבים כגויים.

ילדים שנטלו לאב נוצרי ואם יהודיה נחשבים יהודים.

בהלכה המוסלמית הבן יחשב תמיד כבן לדת אביו.

34. פסולי היחון:

א. קרובי משפחה בדרגת קירבה מסוימות. (רשימה בספר ויקרא, פרק יח)

"כל שאסור ביאתו בתורה, וחיוב על ביאתו כרת, והן האמורות בפרשת אחרי מות, הן הנקראות עריות, וכל אחת המן נקראת ערוה, כגון: אם ואחות ובת וכיוצא בהן". (רמב"ם, הלכות אישות א, ה)

ב. לכתן אסור לשאת גרושה. "משרשי המצוה: לפי שהכתנים נבחרו לעבוד השם תמיד, ראוי ומחויב להיחמם קדושים

ונקיים יותר משאר כל העם בכל ענייניהם, אף כי (וכל שכן) בעמין היוגו..." (ספר החינוך, מצוה רסז)

ג. ממזר אסור לו לשאת בת ישראל. "אי זהו ממזר האמור בתורה? זה הבא מערוה מן העריות... ואחד זכרים ואחד

נקבות אסורים לעולם שנאמר: 'גם דור עשירי לא יבא להם בקהל ה' כלומר לעולם. ממזר מותר לישא גורת. וכן

ממזרת מותרת לגר. והבנים משניהם ממזרים, שהולד הולך אחר הפגום, שנאמר 'בקהל ה' זקהל גרים אינו קרוי קהל

ה'". (רמב"ם הלכות איסורי ביאה, פרק טו, א, ז)

מעמד האישה במשפחה במהלך תקופת המשואין:

35. "אלו מלאכות שהאשה עושה לבעלה: סוחטת, ואופה, ומכבסת, מבשלת, ומיקה את בנה, מצעת לו את המטה,

ועושה בצמר. הכניסה לו שפחה אחת, לא סוחטת ולא אופה, ולא מכבסת. שתיים – אינה מבשלת ואינה מיקה את

בנה. שלש – אינה מצעת לו את המיטה ואינה עושה בצמר. ארבע – יושבת בקתודא. רבי אליעזר אומר אפילו

הכניסה לו מאה שפחות, כופה לעשות בצמר, שהבטלה מביאה ליד זימה..." (משנה כתובות, ה, ה)

36. "אמר רב יצחק בר חמינא אמר רב הונא: אף על פי שאמרו יושבת בקתודא, אבל מחצת לו כוס, ומצעת לו את

המיטה, ומרצצת לו פמו ידיו ורגליו..." (בבלי כתובות, סא, ע"א)

37. "לפרוס סדין ולבדן דבר שאינו טורה, ומשום דמילי דחיבה מינה, כדי שתתחבב עליו, ולא דמי למצעת דמתיתין,

דהוי דבר של טורה ובכפייה, הני לא כפי לה אלא חכמים השיאוה עצה טובה להנהיג זאת בישראל". (רש"י, שם)

38. "ז. נמצאו כל המלאכות שכל אשה עושה אותן לבעלה, חמש מלאכות. סוזה ורוחצת פמו ידיו ורגליו, ומצעת את

המטה, ועומדת ומשמשת בפניו. והמלאכות שמקצת הנשים עושות אותן וקצתן אינן עושות שש מלאכות. מטחנת,

ומבשלת ואופה, מכבסת ומיקה ונותנת תבן לפי בהמתו.

ט. –האשה ששברה כלים בעת שעשתה מלאכותיה בתוך ביתה פטורה. ואין זה מן הדין אלא תקנה שאם אין

אתה אומר כן, אין שלום בתוך הבית לעולם, אלא נמצאת סהרת ונמנעת מרוב המלאכות ונמצאת קטטה ביניהם.

י. כל אשה שתמנע מלעשות מלאכה מן המלאכות שהיא חייבת לעשותן, כופין אותה ועושה ואפילו בשוט. טען

הוא שאינה עושה והיא אומרת שאינה נמנעת מלעשות, מושיבין אשה בימהן או שכמם. ודבר זה כפי מה שייראה

הדין שאפשר בדבר". (רמב"ם, אישות, כא)

39. "כתב הראב"ד זה לשונו: מעולם לא שמעתי יסור שוטים לנשים, אלא שממעט לה צרכיה ומזונותיה עד שחננע עד כאן לשונו". (השגות הראב"ד על הרמב"ם, שם, ?)

39. ב. "מה שכתב רבינו כופין ואפילו בשוט, כלומר בית דין, מדנקט לשון כופין לשון רבים דומיא דמושיבין אשה, וכל ההמשך שמדובר בבית הדין, וכמו שסיים כמו שייראה הדין שאפשר. וחלילה שהרשו ח"ל לבעל להכות את אשתו כי זה לדעת רבינו מנהג פרעי הגויים... ולא מסרוה ביד הבעל כלל, אף לא להצר בכלכלתה, אלא בכל התנהגות שלא כהוגן יפנה לבית הדין". (הרב יוסף קאפה, בפרושו לרמב"ם, שם)

40. "כל אשה שתמנע מלעשות מלאכה ממלאכות שהיא חייבת לעשותן, כופין אותה לעשות. הגה: ואינו זנה עד שתעשה, וכן ביד ב"ד שמשמתין אותה, או מוכרין כתובתה לשכור עליה עבד או שפחה. יש אומרים דכופין אותה בשוטים...". (שולחן ערוך, אבן העזר, פ, טו)

41. "הגה: וכן איש שרגל לכעוס ולהוציא אשתו מביתו תמיד כופין אותו להוציא, כי על ידי זה אינו זנה לפעמים, ופרש ממנה בתשמיש יותר מעונתה והוי כמורד במוזנות ובתשמיש... איש המכה את אשתו עבירה היא בידו כמכה חברו, ואם רגל הוא בכך יש ביד ב"ד לייסרו ולהחרימו ולהלקותו בכל מיני רדוי וכפיה ולהשביעו שלא יעשה עוד, ואם אינו ציית יש אומרים שכופין אותו להוציא, בלבד שמתרין בו תחילה פעם אחת או שתיים כי אינו מדוך ישראל להכות נשותיהם ומעשה כותים הוא. וכל זה כשהוא מתחיל אבל אם מקללתו בחינם או מזולת אביו או אמו והותיחה בדברים ואינה משגתה עליו, יש אומרים דמתר להכותה, יש אומרים דאפילו אשה רעה אסור להכותה וסבא ראשונה היא עיקר. ואם אינו ידוע מי הגורם אין הבעל נאמן לומר שהיא מתחלת שכל הנשים בחזקת כשרות. ומושיבין ביניהם אחרות לראות בשל מי הרעה הזאת ואם היא מקללתו חינם יוצאת בלא כתובה...".

(שולחן ערוך, אבן העזר, הלכות גיטין, סימן קנד)

41. "מקום שדרכן שלא תצא אשה לשוק בכפה שעל ראשה בלבד, עד שיהיה עליה רדיד החופה את כל גופה כמו טלית, נותן לה בכלל הכסות רדיד הפוחת מכל הרדידן. ואם היה עשיר נותן לה לפי עשורו, כדי שתצא בו לבית אביה או לבית האבל או לבית המשתה. לפי שכל אשה יש לה לצאת ולילך לבית אביה לבקרו ולבית האבל ולבית המשתה לגמול חסד לרעותיה או לקרובותיה כדי שיבואו הם לה. שאינה בבית הסוהר עד שלא תצא ולא תבוא. אבל נגאי הוא לאשה שתהיה יוצאה תמיד, פעם בחוץ פעם ברחובות. ויש לבעל למנוע אשתו מזה ולא ימנעה לצאת אלא כמו פעם אחת בחודש או כמו פעמיים החודש לפי הצורך. שאין יופי לאשה אלא לישוב בוית ביתה שכן כתוב כל כבודה בת מלך ממנו". (רמב"ם, אישות ג, יא)

42. "בבראשית רבא כשמזכיר גנותן של נשים אומר: נשים יצאיות הן, שנאמר: 'צמצא דינה בת לאה אשר ילדה ליעקב, לראות בבנות הארץ' (בראשית, לד, א), ואמרו רבותינו ד"ל גבי נערה מאורסה, פרצה קוראת לנגב".

(מגד משנה, שם)

43. "אשת חיל מי ימצא ורחק מפנימים מכרה...טדין עשתה ותמכר וחטור נתנה לכנעני". (משלי, לא, א, כד)

44. ...ואכל שכן בזמן הזה שהנשים אפורופסות ונושאות ונותנות ולות ומלות ופורעות ונפרעות, ונפקדות ומפקדות, ואי אמריק אין נשבעין על משאן ומתנן לא שבקת חיי לכל ברייה ואתי לאימנעי מלישא וליתן עמך.... ואשה בזמן הזה בת משא ומתן וחייבת למעביד דינא אפילו אשת איש, דהא מושאת ונותנת...".

(ראב"ן - [רבי אברהם בן נתן, מבעלי התוספות, בן המאה ה-12 אשכנז], בבא קמא, סימן קטו)

גירושין

45. "כי יקח איש אשה ובעלה, והיה אם לא תמצא חן בעיניו כי מצא בה ערות דבר, וכתב לה ספר כריתת ומתן בידה, ושלחה מביתו". (דברים, כד, א)

46. "בית שמאי אומרים: לא יגרש אדם את אשתו, אלא אם כן מצא בה ערווה, שנאמר: 'כי מצא בה ערות דבר' (דברים, כד, א). ובית הלל אומרים: אפילו הקדיחה תבשילו, שנאמר: 'כי מצא בה ערות דבר'. רבי עקיבא אומר:

אפילו מצא אחרת נאה הימנה, שנאמר: 'זהיה אם לא תמצא חן בעיניו' (שם)". (משנה גיטין, י, ט)

47. "דאמר רבי אליעזר: כל המגרש אשתו ראשונה אפילו מזבה מוריד עליו דמעות, שנאמר: 'חאת שמת תעשו כסות דמעיה את מזבה ה' בכי ואנקה מאין עוד פנות אל המזמה ולקחת רצון מידכם, ואמרתם על מה? על כי ה' העיד ביני ובין אשת נעוריי אשר אתה בגדת בה והיא חברתי ואשת בריתי' (מלאכי, ב, יג-יד)". (בבלי גיטין, צ, ע"ב)

48. גירושין בדת האסלם, ובדת הקתולית.

49. "א. אין האשה מתגרשת אלא בכתב שיגיע לה וכתב זה הוא הנקרא גט. ועשרה דברים הם עיקר הגירושין מן התורה ואלו הן: א. שלא יגרש האיש אלא ברצונו. ב. ושיגרש בכתב ולא בדבר אחר. ג. ושיהיה עמן הכתב שגרשה והסירה מקמינו. ד. ושיהיה עמיט דבר הכרות בינו ובינה. ה. ושיהיה נכתב לשמה. ו. ושלא יהיה מחוסר מעשה לאחר כתיבתו אלא עניינתו לה [בלבד]. ז. ושתנתה לה. ח. שיתנתה לה בפני עדים. ט. ושתנתה לה בתורת גירושין. י. ושיהיה הבעל או שלוחו הוא שנתנו לה. ושאר הדברים שבגט כגון הזמן וחתימת העדים וכיוצא בהן הכל מדברי סופרים".

(רמב"ם, הלכות גירושין, א, א)

50. "מי שהדין נתון שכופין אותו לגרש את אשתו ולא רצה לגרש. בית דין של ישראל בכל מקום ובכל זמן מכין אותו עד שיאמר רוצה אני ויכתוב הגט והוא גט כשר...". (רמב"ם, שם, ב, כ)

51. "יכול לגרשה בלא דעתה. הנהגה: וכל זה מדין. אבל רבנו גרשום החריש שלא לגרש אשה אלא מדעתה, אם לא שנעברה על דח...". (שולחן ערוך, אבן העזר, קיט, ו)

יבום – וחליצה

52. "כי ישבו אחים יחדיו ומת אחד מהם וכן אין לו, לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר. יבמה יבא עליה ולקחה לו לאשה ויבמה. והיה הבכור אשר תלד יקום על שם אחיו המת, ולא ימחה שמו מ ישראל". (דברים, כה, ה-ו)

53. "זלא ימחה שמו מ ישראל שיהיה הולד (שילד ממשואי היבום והיבמה) נחשב אצל ה' יתעלה קיום פריה ורביה למת, שהרי נולד על ידך בגלל קידושיו של מת). ואין היבום צריך לעשות קידושין אחרים". (ספורנו, דברים, שם)

54. "מצוות עשה מן התורה שייבם אדם אשת אחיו מאביו, בין מן המשואין בין מן האירוסין, אם מת בלא זרע, שנאמר: 'ובן אין לו יבמה יבא עליה'. ומן התורה אין צריך לקדש יבמתו, שזו אשתו היא שהקטן אותה לו מן השמים, אלא יבא עליה. וכתובתה על נכסי בעלה המולד". (רמב"ם, הלכות יבום וחליצה, א, א)

55. "מדברי סופרים שלא יבוא היבום על יבמתו עד שיקדש אותה בפני שני עדים בפרוטה או בשווה פרוטה (או בשטר), חזו הנקרא מאמר...". (רמב"ם, שם, ב, א)

מצוות חליצה

"ואם לא יחפץ האיש לקחת את יבמתו ועלתה יבמתו השערה אל הזקנים ואמרה מאן יבמי להקים לאחיו שם בישראל לא אבה יבמי. וקראו לו זקמי עירו ודברו אליו ועמד ואמר לא חפצתי לקחתה. ונגשה יבמתו אליו לעיני הזקנים וחלצה נעלו מעל רגלו וירקה בפיו וענתה ואמרה ככה יעשה לאיש אשר לא יבנה את בית אחיו. ונקרא שמו בישראל בית חלוץ העל". (דברים, כה, ז-ח)

57. "מביאין לו מנעל של עור שיש לו עקב ואינו תפור במשתן, ולובשו בימין וקושר רצועותיו על רגלו, ועומד הוא והיא בפני בית הדין, ומקריין ליבמה בלשון הקודש: 'מאן יבמי' וגומר, ואחד כך מקריין ליבם: 'לא חפצתי לקחתה', ונועץ רגלו בארץ והיא יושבת ופושטת את ידה בפני בית דין, ומתרת רצועות המנעל מעל רגלו וחולצת המנעל ומשלכת אותו לארץ... ואחר כך עומדת ויורקת בארץ כנגד פניו... ואחר כך מקריין לה: 'ככה יעשה לאיש אשר לא יבנה את בית אהיו, ונקרא שמו בישראל בית חלוץ הנעל'". (רמב"ם, הלכות יבום וחליצה, ד, ו-ז)

58. תקנת הרבנות הראשית משנת תש"י - 1950 בעניין יבום וחליצה:

"ברוב קהילות ישראל וכן בקהילות האשכנזים שבארץ קיבלו עליהם להלכה שמצות חליצה קודמת למצות יבום, וגם כששניהם, היבם והיבמה, רוצים ביבום אין ממיחים אותם ליבם... ובהיות ובזמננו ברור הדבר שרוב יבמים אינם מכוונים לשם מצוה, ומשום דרכי שלום ואחדות במדינת ישראל שלא תהיה התורה כשתי תורות, אנו גוזרים על תושבי ארץ ישראל ועל אלה שיעלו ויתיישבו מעתה והלאה, לאסור עליהם מצות יבום לגמרי, וחייבים לחלוץ. וחייבים בזמננו יבמתם כפי מה שיפסקו עליהם בית הדין עד שיפטרו את יבמתם בחליצה".

59. עגונה :

"מי שהוחזקה אשת איש והלכה היא ובעלה למדינת הים ושלוש בינו לבניה ושלוש בעולם, ובאה ואמרה מת בעלי, נאמנת ותנשא או תתיבם. חזקה שאינה מקלקלת עצמה ותאסור עצמה על בעלה הראשון ועל זה, ותפסיד כתובתה מזה ומזה, ולהיות בניה ממזרין, בדבר העשוי להגלות לכל... וכן אם בא עד אחד והעיד לה שמת בעלה תנשא על פיו שהדבר עשוי להגלות. אפילו עבד או אשה או שפחה ועד מפי עד, מפי עבד, מפי שפחה, מפי קרוביו, נאמנים לומר מת פלוני ותנשא אשתו או תתיבם על פיהם". (רמב"ם הלכות גירושין, יב, טו)

60. "אל יקשה בעינין שהתירו חכמים הערוה החמורה בעדות אשה או עבד או שפחה או עכ"ם המשיח לפי תומו ועד מפי עד ומפי הכתב ובלא דרישה וחקירה, כמו שבארנו. שלא הקפידה תורה על העדת שני עדים ושאר משפטי העדות, אלא בדבר שאין אתה יכול לעמוד על בוריו אלא מפי העדים ובעדותן, כגון שהעיד שזה הרג את זה, או הלוח את זה. אבל דבר שאפשר לעמוד על בוריו שלא מפי העד הזה אין העד יכול להשמש אם אין הדבר אמת. כגון זה שהעיד שמת פלוני לא הקפידה תורה עליו, שדבר רחוק הוא שיעיד בו העד בשקר. לפיכך הקילו חכמים בדבר זה והאמינו בו עד אחד, מפי שפחה ומן הכתב ובלא דרישה וחקירה, כדי שלא תשארנה בנות ישראל עגונות".

(רמב"ם, שם, יג, כט)

1. "האב אינו חייב במזונות בתו, זה מדרש דרש רבי אלעזר בן עזריה לפי חכמים בכרם ביבנה:הבנים ירשו והבנות יזונו, מה הבנים אינן יורשים אלא לאחר מיתת האב, אף הבנות אינן מזונות אלא לאחר מיתת אביהן" (משנה, מסכת כתובות, פרק ד,ו)
2. "במזונות בתו הוא דאינו חייב הא במזונות בנו חייב? בתו נמי חובה הוא דליכא הא מצוה איכא? ממ מתמתין לא רבי מאיר, לא רבי יהודה ולא רבי יוחנן? דחמיא:
א. מצוה לזון את הבנות [קל וחומר לבנים דעסקי בתורה], דברי רבי מאיר.
ב. רבי יהודה אומר: מצוה לזון את הבנים [קל וחומר לבנות משום זילותא].
ג. רבי יוחנן בן ברוקא אומר: חובה לזון את הבנות [לאחר מיתת אביהן אבל בחיי אביהן אלו ואלו אינן מזונות]. (תלמוד בבלי, כתובות, מט, א)
3. "מצוה לזון את הבנות אין צורך לומר את הבנים, רבי יוחנן בן ברוקא אומר: חייב לזון את הבנות. אית תמי תמי הבנים עיקר, ואית תמי תמי הבנות עיקר. מאן דמר הבנים עיקר לחלמוד תורה, מאן דמר הבנות עיקר שלא יצאו לתרבות רעה..." (תלמוד ירושלמי, כתובות, פרק ד, הלכה ח)
4. "מצוה לזון את הבנות אין צורך לומר את הבנים. רבי יוחנן בן ברוקא אומר: חובה לזון את הבנות". (תוספתא, כתובות, פרק ד)
5. "דרש רבי עולא אפיתחא דבי נשיאה: אף על פי שאמרו אין אדם זן את בניו ואת בנותיו כשתן קטנים, אבל זן קטני קטנים. ועד כמה? עד בן שש. כדבר אסי, דאמר רב אסי: קטן בן שש יוצא בערוב אמרי". (בבלי כתובות, ס"ח, ב)
6. "...אמר רבי אילעא אמר ריש לקיש משום רבי יהודה בר חמינא:
באושא התקיני שיהא אדם זן את בניו ואת בנותיו כשתן קטנים, איבעיא להו הלכתא כוותיה או אין הלכתא כוותיה? תא שמע:
א. כי אתי לקמיה דרב יהודה אמר להו יארוד ילדה ואבמי מתא שדיא.
ב. כי הוה אתו לקמי דרב תסדא אמר להו: כמו ליה אסיתא בציבורא וליקום ולימא עורבא בעי במיה וההוא גברא לא בעי במי...
ג. כי הוה אתי לקמיה דרבא אמר ליה: מיחא לך דמתומי בניך מצדקה? ולא אמרן אלא דלא אמיד אבל אמיד כמינן ליה על כרחיה, כי הא דרבא כפיה לרבי נתן בר אמי ואפיק מיניה ד' מאה זוז לצדקה". (בבלי כתובות, מט, ב)
7. "...רבי שמעון בן לקיש בשם רבי יהודה בר חמינא: **נמט באושא שיהא אדם זן את בניו הקטנים**. אמר רבי יוחנן יודעים אנו מי היה במין? עוקבא אתא לקמי רבי יוחנן אמר ליה: עוקבא זון בניך!, אמר ליה מן מרי? אמר: עוקבא רשיעא זון בניך!". (תלמוד ירושלמי, כתובות, פרק ד, הלכה ח)
8. "י. כשם שאדם חייב במזונות אשתו, כך הוא חייב במזונות בניו ובנותיו הקטנים, עד שיהיו בני שש שנים, מכאן ואילך מאמילם עד שיגדלו כתקנת חכמים. ואם לא רצה גערין בו ומכלימין אותו ופוצרין בו, ואם לא רצה מכריזין עליו בציבור ואומרים פלוני אכזרי הוא ואינו רוצה לזון בניו והרי הוא פחות משוף טמא שהוא זן אפרוחיו ואין כופין אותו לזונם אחרי שש."
"ט. במה דברים אמורים באיש שאינו אמוד, ואין ידוע אם ראוי ליתן צדקה או אינו ראוי, אבל אם היה אמוד שיש לו ממון הראוי ליתן ממנו צדקה המספקת להם – מוציאין ממנו בעל כרחו משום צדקה, וזנין אותו עד שיגדלו". (רמב"ם, הלכות אישות, פרק יב)

9. "טו. הנותן מזונות לבניו ולבנותיו הגדולים שאינו חייב במוזנותיהם, כדי ללמד הזכרים תורה ולהנהיג הבנות בדרך ישרה ולא יהיו מבזות, וכן הנותן מזונות לאביו ולאמו הרי זה בכלל צדקה. וצדקה גדולה היא שהקורבן קודם". (רמב"ם, הלכות מתנות עניים, פרק י')

10. תקנת הרבנות הראשית לארץ ישראל, שנת תש"ד – 1944, בדין מזונות הילדים:

"לפנים בישראל, אף על פי שמעצם הדין לא היו כופין את האב בממונו לזון את בניו ואת בנותיו הקטנים אלא עד הגיל של שש שנים, היו מכלימים אותו ומכריזים עליו כדי להכריחו לזונם עד שיגדלו. אולם בזמננו לא איכשר דרא (= לא הוכשר הדור) לצערנו, וכפייה מוסרית כזאת אין כוחה יפה כלל וכלל... ואירעו מקרים, שהאב התאכזר מרוע לב בקני להכריח את אשתו לקבל ממנו $\frac{1}{2}$ ובתי המשפט הממשלתיים (=שדמים בענין זה לפי ההלכה העברית) פטרו אותו על היסוד שהילדים היו למעלה משש. כשטענו מצד הילדים, שבדיני ישראל כופין את האב מתורת צדקה, אם הוא אמיד (=בעל יכולת), באה התשובה, שהחוק הממשלתי אינו יכול להתחשב עם טענה זו, וכדי ביוון וקצף. כל המתבונן בצדק ישפוט, שהמצב דורש ותיקון מתאים. כימינו אלה אפילו ילדים מבוגרים קודם שהגיעו לגיל של חמש עשרה, טכנת מוסריות גדולות צפויות להם (לבנות וגם לבנים), אם פרנסתם לא תהיה מובטחת על יסוד משפטי. אין צריך להאריך בדבר המובן לכל מי שענינו מקוחות על המצב ההווי (=העכשווי)...

כדי לצאת מכל המבוכות והסיבוכים יש לנו רק דרך אחת, והיא לתקן תקנה כלולת שתחול על הכל, ולאחר שנבקע תקנה זו על פי הרבנות הראשית לארץ ישראל ומועצתה המורחבת ועל פי בתי הדין והרבנים המשמשים בקודש בקהילות (באישור הרבנות הראשית) ובהסכמת הקהילות על ידי המועצות והוועדים, יהא לתקנה זו תוקף ועזו תקנות ש"ם, ט"ל, ט"א, ועד ארבע הארצות וכו', ויהא זה דין ממש, ועל פיה יפסקו בתי הדין של ישראל בכל ארצנו הקדושה, ומימלא במקרה של סירוב יפסקו כך גם בתי המשפט של הממשלה, ותהא זו תקנה על העתיד ועל העבר, עד שיקום 'אשיבה שופטך כבראשונה וגו'', במהרה בימינו אמן.

...ואמנם חס ושלום שנזמה את עצמנו לרבותינו הגאונים נחיי נפש מתקמי התקנות הל"ל, זכותם יג עלינו ועל כל ישראל. אבל יפתח בדורו כשמואל בדרו, ובכל חר ודרו היו מתקמים תקנות כנגד עושי עולה ולתיקן העולם ולהעמיד במשפט ארץ. ולמה מירע אנחנו, כשהשעה צריכה לכך, ובפרט שהתקנה הזאת תהיה גם תקנת קהילות? ...אי לזאת קבענו את התקנה הכללית הזאת לכל ארץ ישראל... כשם שמאז ומעולם עד היום הזה היה כוח בית דין יפה לחייב את האב בחיוב משפטי גמור ולכופו בממונו בכל הכפיות האפשריות החוקיות לפרנס את בניו ואת בנותיו עד הגיל של שש שנים – כך יהא מעתה ואילך כוחם יפה לחייבו בחיוב משפטי גמור ולכופו בממונו בכל הכפיות האפשריות החוקיות, לפרנס את בניו ואת בנותיו עד גיל של חמש עשרה שנה".

(אלון מנחם, המשפט העברי, עמ' 674-673)

11. תיקון לחוק דיני המשפחה (מזונות) תשי"ט – 1959:

1. ביר – שמלאו לו שמונה עשרה שנה.

קטין – מי שאינו ביר.

ילד = בין שטלד ממשואין ובין שלא ממשואין לרבות אימוץ.

(ב) אומץ ילד יבואו לעיני חוק זה המאמץ ובני משפחתו במקום הורי המאומץ ובני משפחתו.

2. (א) אדם חייב במוזנות בן זוגו לפי הוראות הדין האישי החל עליו, והוראות חוק זה יחולו על מוזנות אלו.

3. (א) אדם חייב במוזנות הילדים הקטינים שלו, והילדים הקטינים של בן זוגו, לפי הוראות הדין האישי החל

עליו...

מקורות מקראיים

1. "וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך, והחזקת בו גר ותושב וחי עמך". (ויקרא כה, לה)
  2. "כי יהיה בך אביון מאחד אחיך באחד שעריך, בארצך, אשר ה' אלהיך נתן לך, לא תאמץ את לבבך ולא תקפץ את ירך מאחיק האביון. כי פתח תפתח את ירך לו, והעבט תעביטנו די מחסרו, אשר יחסר לך". (דברים ט"ו, ז-ח)
- מדרשים ואגדות חז"ל
3. "כי ימוך אחיך ומטה ידו עמך – אל תיתנו שירי. הא למה זה דומה? למשויו על גבי החמור, עודנו עומד במקומו אחד הופס בו ומעמידה, נפל לארץ – חמשה אין מעמידן אותו. ומגן אם החזקת אפילו ארבעה וחמשה פעמים, חזור והחזק? תלמוד לומר – 'והחזקת בו'". (ספרא ויקרא, פרק כה)
  4. "אלו דברים שאין להם שיעור: הפאה, והביכורים, והראיון, וגמילות חסדים, ותלמוד תורה...". (משנה פאה, א, א)
  5. "אמר רבי אסי: שקולה צדקה כנגד כל המצוות". (בבלי בבא בתרא, ט, ע"א)
  6. "אמר רבי אלעזר: גדול העושה צדקה יותר מכל הקורבנות, שנאמר: 'עשה צדקה ומשפט נבחר לה' מזבח" (משלי, כא, ג'). (בבלי סוכה, מט, ע"ב)
  7. "שמינו, רבי יהודה אומר: גדולה צדקה שמקרבת את הגאולה, שנאמר: 'שמרו משפט ועשו צדקה, כי קרובה ישועתי לבוא' (ישעיה, מ, א'). (בבלי בבא בתרא, י, ע"א)
  8. "רבי אלעזר נתן פירוטה לעמ ואחר כך התפלל, אמר: הכתוב אומר 'אמי בצדק אחזה פניך'". (שם, שם, שם)
  9. "אמר רבי יהושע בן לוי: כל הרגיל לעשות צדקה, זכה והיום לו בימים בעלי חכמה, בעלי עשר, בעלי אגוד". (בבלי בבא בתרא, ט, ע"ב)

10. "רבי עקיבא היתה לו בת, אמרו לו הכלדיים: אותו היום שתכנס לחופה ישכנה נחש ותמות. היה מצר על הדבר הרבה. באותו יום נטלה בתו את המכבנה ונעצה אותה בכותל. פגעה בעינו של נחש וישבה בה. כשנטלה [את המכבנה משם] נגרו ובא הנחש אחריה. אמר לה אביה: מה עשית? אמרה לו: בערב בא עמי וקרא על הפתח, והיו הכל סרודים בסעודה ואין שומע לו. עמדתי ונטלתי מנה שנתת לי ונתתיה לו. אמר לה: מצוה עשית. יצא רבי עקיבא ודרש: 'צדקה תציל ממות' (משלי, י, ב), ולא ממתה משנה אלא ממתה עצמו". (בבלי שבת, קט, ע"א)
11. "בשעה שהעמי הולך אצל בעל הבית ואומר: פרנסתי, אם מפרנסו מוטב, ואם לאו 'עשיר ורש נפגשו עושה כולם ה' (משלי כב, ב) – מי שעשעו עשיר לזה עושה אותו עמי, עמי לזה – עושה אותו עשיר". (בבלי תמורה, טז, ע"א)
12. (א) "אמר רבי יהושע בן קרח: כל המעלים עינו מן הצדקה כאלו עובד עבודה זרה". (בבלי כתובות, סח, ע"ב)
12. (ב) "כי קא מיחא נפשיה (של מר עוקבא) אמר אייתו לי חושבנאי דצדקה אשכח דהוה כתיב ביה שבעת אלפי דנרי סיאנקי (שם מקום), אמר זוודאי קילי ואורחא רחיקתא קם בובזיה לפלגיה ממויה, היכי עביד הכי? והאמר רבי אילעי באושא התקינו המבזבו אל יבזבו יותר מחומש, הני מילי מחיים שמא ירד מנכסיו אבל לאחר מיתה לית לן בה". (שם)

קדימויות במוח צדקה

12. (ג) שנה רב יוסף: 'אם כסף תלוה את עמי' (שמות כב, כד) עמי ונכרי - עמי קודם, 'את העמי' (שם) עמי ועשיר – עמי קודם. 'עמך' (שם) ענייך ועמי יריך – ענייך קודמים. עמי יריך ועמי יעיר אחרת – עמי יריך קודמים. (בבלי בבא מציעא, ע"א, א)
12. (ד) אין ממוחין ביד עמי נכרים בלקט, בשכחה ובפאה, מפני דרכי שלום. שנו רבותינו: מפרנסין עמי נכרים עם עמי ישראל, ומבקרין חולי נכרים עם חולי ישראל, וקוברין מתו נכרים עם מתו ישראל, מפני דרכי שלום. (בבלי גיטין, ס"א, א)

די מחסרו אשר יחסר

13. "תנו רבנן: יחוס שבא לישא (אשה) שוכרין לו בית, ומציעין לו מטה וכל כלי תשמישו, ואחר כך משיאין לו אשה שנאמר 'די מחסרו אשר יחסר לו', (דברים טו, ח), די מחסרו-זה הבית, אשר יחסר-זה מטה ושולחן, לו- זו אשה וכן הוא אומר 'אעשה לו עזר כנגדו' (בראשית ב' ט). (בבלי כתובות, סז, ע"ב)
14. "תנו רבנן: די מחסרו' אתה מצווה עליו לפרנסו ואי אתה מצווה עליו לעשרו, 'אשר יחסר לו' אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו, אמר עליו על הלל חזק שלקח לעמי בן טובים אחד סוס לרכב עליו ועבד לרוץ לפניו, פעם אחת לא מצא עבד לרוץ לפניו, ורץ לפניו שלשה מילין". (שם)
15. "תנו רבנן: מעשה באנשי גליל עליון שלקחו לעמי בן טובים אחד מצפורי ליטרא בשר בכל יום, ליטרא בשר מאי רבותא? אמר רב הונא: ליטרא בשר משל עופות (=בשר עופות יקר מאוד), ואי בעית אימא בליטרא בשר ממש, רב אשי אמר כפר קטן היה בכל יומא הוה מפטרי חיותא אמטוליתא (=בכל יום היו שוחטים בהמה בשביל אותו עני". (שם)
16. " והחני מעשה בהלל חזק שלקח לעמי בן טובים סוס אחד להתעמל בו ועבד לשמשו, שוב מעשה באנשי הגליל שהיו מעלין לוקח אחד ליטרא בשר ציפרין בכל יום, ואפשר כן? אלא דלא הוה אכיל עם חורמין". (תלמוד ירושלמי, פאה, פרק ה, הלכה ז)
17. "ההוא דאתא לקמי דרבי נחמיה, אמר ליה במה אתה סועד? אמר לו בבשר שמן ויין ישן, רצוק שתתגלגל עימי בעדשים, גלגל עמו בעדשים ומת, אמר לו לזה שהרוג נחמיה, אודבה אוי לו לנחמיה שהרוג לזה מיבעי ליה, אלא איהו הוא ולא איבעי ליה לפטקי נפשיה כולי האי". (בבלי כתובות, סז, ע"ב)
18. "ההוא דאתא לקמיה דרבא אמר לו במה אתה סועד? אמר לו בתרנגולת פסומה ויין ישן, אמר ליה ולא חיישת לדחוקא דציבורא? אמר ליה אטו מדיחו קאכילנא? מדחמנא קאכילנא...". (שם)

יחס לעמי, אופן נתינת הצדקה

19. תנו רבנן אין לו ואינו רוצה להתפרנס, נתנים לו לשום הלוואה וחוזרין ונותנין לו לשום מתנה, דברי רבי מאיר...רבי שמעון אומר יש לו ואינו רוצה להתפרנס אין מקקין לו, אין לו ואינו רוצה להתפרנס, אומרים לו הבא משכון וטול, כדי שתחזק דעתו (=רש"י מפרש: תזוז דעתו= יגבה לבו לומר, דעתם לחזור ולגבות הימני. הואיל ותבעו משכון, אין זו אלא הלוואה ויטול בלא בושת שיאמר אין לי משכון והם יאמרו טול בלא משכון). (שם)
20. "מר עוקבא הוה עמיא בשיבבוותיה, הווא רגל כל יומא דשדי ליה ארבעה זוזי בציטרא דדשא . יום אחד אמר אייל אחי מאן קאביד בי האי סיבותא, הווא יומא נהא ליה למר עוקבא לבי מדדשא, אתיא דביתיה בהדיה, כיון דחזיהו (העמי) דקא מצלי ליה (מר עוקבא) לדשא נפק בתרייהו, רהוט מקמי, עיילי להווא אחונא הווא גרופה מרא, הוה קא מיקליין כרעיה זמר עוקבא, אמרה ליה דביתיה שקול כרעין אודיב אכרעאי, חלש דעתיה, אמרה ליה אנא שכחנא בגייה דביתא ומקרבא אהמיית, ומאי כולי האי? דאמר מר וזוטרא בר טוביה אמר רב... מוח לו לאדם שימסור עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים, מנא לן - מתמר - דכתיב 'היא מוצאת' (בראשית לח, בה)...". (שם)
21. "רבי אבא הוה צייר זוזי בסודריה ושדי ליה לאחוריה וממצי נפשיה לבי עמי ומצלי עימי מרמאי (היה מסובב את עימי לאחור כדי לבדוק אם לא ממיעים רמאים ליטול מהצדקה)". (שם)
22. "ה. שאל העמי ממך ואין ביך כלום ליתן לו, פייסהו בדברים. ואסור לגטור בעמי או להגביה קולו עליו בצעקה, מפני שלבו נשבר ונדכא, והרי הוא אומר: 'לב נשבר ונדכא אלהים לא תבוהו' (תהילים נא, יט), ואומר: 'להחיות רוח

שפלים ולהחיות לב נדכאים' (ישעיה נ, טו). ואז לו למי שהכלים את העני, אי לו. אלא יהיה לו כאב בין ברחמים בין בדברים, שנאמר: 'אב אנכי לאביונים' (איוב כט, טז).

ז. שמונה מעלות יש בצדקה זו למעלה מזו:

1. מעלה גדולה שאין למעלה ממנה – זה המחזיק ביד ישראל שמך, ונתן לו מתנה או הלואה, או עושה עמו שותפות, או ממציא לו מלאכה כדי לחזק את ידו עד שלא יצטרך לבריות...
  2. פחות מזה – הנותן צדקה לעניים, ולא ידע למי נתן ולא ידע העני ממי לקח.
  3. פחות מזה – שידע הנותן למי יתן ולא ידע העני ממי לקח.
  4. פחות מזה – שידע העני ממי נטל ולא ידע הנותן.
  5. פחות מזה – שיתן לו בידו קודם שישאל.
  6. פחות מזה – שיתן לו לאחד שישאל.
  7. פחות מזה – שיתן לו פחות מן הראוי בסבר פנים יפות.
  8. פחות מזה – שיתן לו בעצב " .
- (רמב"ם, הלכות מתנות עניים, פרק ט)

היחס לעניים רמאים

23. (א) "...וכל מי שאינו לא חגור, ולא סומא, ולא פסח, ועושה עצמו כאחד מהם, אינו מת מן הזקנה עד שיחיה כאחד מהם, שנאמר: 'צדק צדק תרדף' (דברים טז, כ). (משנה פאה, פרק ה, ט)
23. (ב) שנו רבותינו: המסמא את עינו, והמצבה את בטנו, והמקפח את שוקו, אינו נפטר מן העולם עד שיבוא ליד כך. המקבל צדקה ואין צריך לכך, סופו אינו נפטר מן העולם עד שיבוא ליד כך. (בבלי כתובות, סח, א)
24. "מר עוקבא הוה עמא בשיבבויה דהוה רגל לשדורי ליה ארבע מאה זוזי כל מעלי יומא דכיפורא, יומא חד שדרינו מהליה ביד בריה אתא אמר ליה לא צריך, אמר ליה מאי חזית? חזאי דקא מזלפי ליה יין ישן, אמר מפנק כולי האי עיפינו (כפל את הסכום) ושדרינו מהלי". (בבלי כתובות, טז, ע"ב)
25. "רבי חנינא הוה ההוא עמיא דהוה רגל לשדורי ליה ארבעה זוזי כל מעלי שבתא, יומא חד שדרינו מהליה ביד דביתהו, אתאי אמרה ליה לא צריך, מאי חזית? שמעי דהוה קאמרי ליה במה אתה סועד בטלי כסף או בטלי זהב, אמר היינו דאמר רבי אלעזר בואו נחזיק טובה לרמאין שאלמלא הן היינו חוטאים בכל יום...". (שם)
26. רבי יוחנן וריש לקיש ירדו לרחוץ במרחצאות של טבריא, פגע בהם עמי אחד, אמר להם: זכו בי, אמרו לו: כשנמצא סכה בך, יצאו מצאוהו מת. אמרו: הואיל ולא זכינו לטפל בו בחיינו נטפל בו במוותו. עד שהם רוחצים אותו, מצאו כיס אחד ושש מאות דינר בו תלוי בצוארו. אמרו: ברוך שבחר בתכמים ובדבריהם. לא כן אמר רבי אבהו בשם רבי אלעזר: צריכין אנו להחזיק טובה לרמאים! שאלמלא הרמאים שבהם, היה אחד תובע צדקה מן האדם ולא נתן לו, מיד היה נענש. (תלמוד ירושלמי, פאה, פרק ת, הלכה ח)

כמות הצדקה שיש לתת

27. "אין מוחתין לעניים בגוון מוחצי קב היטים וקב שעורים... אמר אבא שאול: כדי שימכרם ייקח בהם מזון שתי סעודות... אין מוחתין לעני העובר ממקום למקום מכר בפונדיון, מארבע סאין בטלע. לן נותנים לו פרנסת לינה. שבת נותנים לו שלש סעודות. מי שיש לו מזון שתי סעודות לא יטול מן התמחוי, מזון ארבע עשרה סעודות לא יטול מן הקופה...". (משנה פאה, פרק ה, ה-ז)

28. (א) "...והא תמא אם היה עמי מחזור על הפתחים אין נוקקין לו? אמר לו: אין נוקקין לו למתנה מרובה אבל נוקקין לו למתנה מועטת"
- (ב) "אמר רב אסי לעולם אל ימנע אדם עצמו [מלחנת] שלישית השקל בשנה שטאמר: 'זעמדנו עלינו מצות לתת עלינו שלישית השקל בשנה לעבודת בית ה' אלוהינו' (נחמיה, יז). (בבלי בבא בתרא, ט, א)
29. "...עד היכן (כמה הפרישו לפני תקנת אושא) רבי נחמן בר אינון ורבי אבא בר כהנא, חד אמר עד כדי תרומה ותרומת מעשר (סדר גזל של כ-3%, וחרטא (והאחר) אמר: 'כבד את ה' מהוקך ומראשית כל תבואתך' (משלי, ג, ט) כמראשית כל תבואתך (סדר גזל של כ-2%)..." (ירושלמי פאה, פרק ה, הלכה א)
30. "אמר רבי אילעא באושא החקינו המבזבז אל יבזבז יותר מחומש תמא נמי הכי המבזבז אל יבזבז יותר מחומש שמה יצטרך לבריות, ומעשה באחד שבקש לבזבז [יותר מחומש] ולא המה לו חברו ומנו רבי ישבב..." (בבלי, כתובות, ג ע"ב)
31. "רש ריקוש בשם רבי יוסי בר חנינא באושא נמנו שיהא אדם מפריש חומש מנכסיו למצוה... ר"נ בר אינון בעי קומי רבי מאי: מה חומש בכל שנה ושנה? לחמש שנים הוא מפסיד את כולה. אמר לו בתחילה לקרן, מכאן ואילך לשכר..." (ירושלמי, פאה, פרק ה, א)
32. "בא העמי ושאל די מחסורו ואין יד הנותן משנת, נותנין לו כפי השגת ידו וכמה? עד חמישית מנכסיו – מצוה מן המובחר. ואחד מעשרה בנכסיו – בינומי. פחות מכאן עין רעה. ולעולם לא ינמנע עצמו משלישית השקל בשנה..." (רמב"ם הלכות מחנות עניים פרק ז, ה)

איסור וחלוקת הצדקה גבאי צדקה

33. "זמצידיק הרבים ככוכבים לעולם ועד" (דמאל, יב, א, אלו גבאי צדקה" (בבלי בבא בתרא, ה, ע"ב)
34. "אמר רבי אלעזר: גזול המעשה (גבאי הצדקה הטובה צדקה מהציבור) יותר מן העושה, שטאמר 'זוהיה מעשה הצדקה שלום' (ישעיה, ל"ב, יז). (שם, ט, ע"א)
35. "אמר רב נחמן בר אבהו: ממשכמן על הצדקה ואפילו בערב שבת, רבא כפאו לרב אמי ונטל מידו ארבע מאות זוז לצדקה". (שם, ה, ע"א)
36. "גבאי צדקה לוקחים מן הנשים דבר מועט אבל לא דבר מרובה". (בבלי בבא קמא, ק"ט, ע"א)
37. "תנו רבנן קופה של צדקה נבטית בשמים ומתחלקת בשלושה, נבטית בשמים שאין עושין שדרות על הציבור פחות משנים, ומתחלקת בשלושה כדי ממונות. תמחני נבטית בשלושה ומתחלקת בשלושה שגבויה וחילוקה שוים. תמחוי בכל יום קופה מערב שבת לערב שבת. תמחוי לעניי עולם קופה לעמי העיר... תנו רבנן גבאי צדקה אינן רשאין למרוש זה מזה, אבל מורש זה לשער זה לחנות, מצא מעות בשוק לא יתנם בתוך כיסו, אלא נותן הוא לתוך אורקי של צדקה ולכשיבא לביתו יטלם. תנו רבנן גבאי צדקה שאין להם עניים לחלק מורטין לאחרים ואין מורטין לעצמן, גבאי תמחוי שאין להם עניים לחלק מוכרין לאחרים ואין מוכרין לעצמן. מעות של צדקה אין מומן אותן שותים, אלא אחת אחת... תנו רבנן אין מחשבין בצדקה עם גבאי צדקה... ואף על פי שאין ראייה לדבר זכר לדבר ז'לא יחשבו את האנשים אשר יתנו את הכסף על ידם לתת לעושי המלאכה כי באמונה הם עושים" (מלכים ב, יב). (בבלי בבא בתרא, ה, ע"ב)
38. "אמר רבי אלעזר: אף על פי שיש לו לאדם מבר נאמן בתוך ביתו יצור וימנה..." (שם, ט, ע"א)
39. "אמר רבי יוסי על יחי חלקי מגבאי צדקה ולא ממחלקי צדקה". (בבלי שבת קי"ח, ע"ב)
40. "כל שהוחזקו אבותינו משוטרי הרבים וגבאי צדקה משיאין לכהנה ואין צריך לבדוק אחריהם". (בבלי קידושין, ע"א)

מקורות מקראיים בנושא אונאה

1. "לא תעשו עול במשפט, במדה, במשקל ובמשורה. מאזני צדק והין צדק יהיה לכם, אם ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים." (ויקרא יט, לה)
2. "וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך, אל תונו איש את אחיו." (שם, כה, יד)
3. "ולא תונו איש את עמיתו, ויראת מאלהיך כי אם ה' אלהיכם." (שם, שם, יז)

מדרשי חז"ל בנושא האונאה

4. "אמר רב חסדא: כל השערים ננעלים, חוץ משערי אונאה. אמר רבי אלעזר: הכל נפרע ביד שליח, חוץ מאונאה. אמר רב אבהו: שלשה אין הפרוד נעל בפניהם, אונאה וטל ועבודה זרה." (בבא מציעא, נט, ע"א)
5. "שנו רבותינו: לא תעשו עול במשפט, במדה במשקל ובמשורה." 'במדה' זו מדידת קרקע, שלא ימדוד לאחד בימות החמה ולאחר בימות הגשמים. 'במשקל' שלא יטמין משקלוהו במלח. 'ובמשורה' שלא ירתח... אמר רב יהודה אמר רב: אסור לאדם שיששה מידה חסרה או יתרה בתוך ביתו, ואפילו היא עביט של מימי רגליים." (שם, סא, ע"ב)
6. "שנו רבותינו: אוצרי פירות, ומלוי ריבית, ומקסימי איפה, ומפקיעי שערים – עליהם הכתוב אומר: לאמר מתי יעבר החדש ושנבירה שבר והשבת ונפתחה בר, להקטין איפה ולהגדיל שקל ולעלות מאזני מרמה' מה כתוב אחריו? נשבע ה' בגאון יעקב אם אשכח לנצח את מעשיהם' (עמוס ח, ה)." (בבא בתרא, ג, ע"ב)
7. "כשם שאונאה במקח וממכר, כך אונאה בדברים. לא יאמר לו: בכמה חפץ זה והוא אינו רוצה ליקח. אם היה בעל תשובה לא יאמר לו זכור מעשיך הראשונים. אם הוא בן גרים, לא יאמר לו זכור מעשי אבותיך, שנאמר: זגור לא תונו ולא תלחצנו' (שמות כב, כ)." (בבא מציעא נח, ע"ב)
8. "שבעה גנבים הם, הראשון שבגנבים* הוגנב דעת הבריות." (מכילתא, פרשת משפטים)
9. "אמר שמואל: אסור לגנוב דעת הבריות, ואפילו דעתו של נכרי." (חולין, צד, ע"א)
10. "ז'לפני עוד לא חתן מכשול' (ויקרא יט, ד), לפני סומא בדבר. בא ואמר לך: בת פלומי מה היא לכהונה? אל תאמר לו: כשרה, והיא אינה אלא פסולה. היה נוטל בך עצה, אל תחן לו עצה שאינה הוגנת לו. אל תאמר לו צא בהשכמה שיקפחוהו ליסטים, צא בצהרים בשביל שישתרב... (ספרא, קדושים)
11. "שרש המצוה יודע, כי הוא דבר שהשכל מעיד עליו, ואם לא נכתב דין הוא שיתכתב. שאין ראוי לקחת ממון במ אדם דרך שקר ותרמית, אלא כל אחד זוכה בעמלו במה שיחננו האלוהים בעולמו באמת ובישר. ולכל אחד ואחד יש בדבר הזה תועלת, כי כמו שהוא לא יונה אחרים – גם אחרים לא יונו אותו, ואף כי אחד יודע לרמות יותר משאר בני אדם, אולי בניו לא יהיו כן וירמו אותם בני אדם. ונמצא שהדברים שווים לכל, ושהיא תועלת רבה בישובו של עולם..." (ספר החינוך, מצוה שלז)
12. "ג. האונאה ארבע כסף, מעשרים וארבע כסף לסלע, שתות למקח. עד מתי מותר להחזיר? עד כדי שיראה לתגר או לקרובו. הורה רבי טרפון בלוד: האונאה שמונה כסף לסלע שליש למקח, ושמונה תגרי לוד. אמר להם כל היום מותר להחזיר. אמרו לו יפה לנו רבי טרפון במקומט, וחזרו לדברי חכמים.
13. אחד הלוקח ואחד המוכר יש להן אונאה. כשם שאונאה להדיוט, כך אונאה לתגר. רבי יהודה אומר: אין אונאה לתגר." (משנה, בבא מציעא, פרק ז)
14. ב. "תמיא כותייה דרב נתנן, רבי יהודה אומר: תגר אין לו אונאה מפני שהוא בקי." (בבא מציעא, נא, ע"א)
15. ג. "כשם שיש אונאה להדיוט כך יש אונאה לתגר, אף על פי שהוא בקי." (שולחן ערוך, חושן משפט, רכז, יז)

13. "ב. כמה תהיה האונאה ויהיה חייב להשיב? שתות בשות. כיצד? הרי שמכר שוה שש בחמש או שוה שבע בשש, או שוה שש בשבע. הרי זה אונאה ונקנה המקת, וחייב המאנה לשלם האונאה ולהחזירה כולה למתאנה" "ג. הייתה האונאה פחות מזה בכל שהוא, כגון שמכר שוה שבעים בששים ופרוטה אינו חייב להחזיר כלום, שהרי פחות משתות דרך הכל לחמול בר". (שולחן ערוך, חושן משפט, רכז, ב-ג)
14. "אלו דברים שאין להם אונאה: העבדים, והשטרות והקרקות וההקדשות". (משנה, בבא מציעא,)
15. "תני רבי יודה אומר אף ספר תורה ומרגלית אין להם אונאה. ספר תורה אין קץ לדמיו, בהמה ומרגלית צריכן לזווגה...". (תלמוד ירושלמי, בבא מציעא, פרק ד, הלכה ח)
16. "...לא יבור את הגריסין, דברי אבא שאול. וחכמים מתירין. ומודים שלא יבור על פי המגורה, שאינו אלא כגוב את העין. אין מפרסכין לא את האדם ולא את הבהמה ולא את הכלים". (משנה בבא מציעא, ד, יב)
17. "א. אסור לרמות את בני אדם במקח וממכר או לגנוב את דעתם. ואחד עובד כוכבים ואחד ישראל שוים בדבר זה. היה יודע שיש בממכרו מום יודיעו ללקוח. ואפילו לגנוב דעת הבריות בדברים אסור. ב. אין מפרסכין את האדם ולא את הבהמה ולא את הכלים הישנים כדי שיראו כחדשים. אבל מפרסכין החדשים כגון שישוף ויגהץ ויפה כל צרכו. ד. מותר לבור את הגריסין אבל לא על פי המגורה. שאינו אלא כגוב את העין, וידמה שהוא הכל ברוך...". (רמב"ם הלכות מכירה, י"ח, א-ב, ד)
19. "א. כשם שאונאה במקח וממכר, כך אונאה בדברים. וגזלה אונאת דברים מאונאת ממון, שזה ניתן להשבון וזה לא ניתן להשבון. זה בגופו וזה בממונו, והצויע על אונאת דברים נענה מיד. ב. צריך להזהר באונאת הגר, בין בגופו בין בממונו, לפי שהזהר עליו בכמה מקומות. ג. צריך להזהר ביותר האונאת אשתו, לפי שדמעתה מצויה. ד. כיצד היא אונאת דברים? לא יאמר: בכמה אתה רוצה ליתן חפץ זה, והוא אינו רוצה לקנותו... ו. אסור לרמות בני אדם במקח וממכר, או לגנוב את דעתם. כגון אם יש מום במקחו צריך להודיע ללקוח... ט. אין מפרסכין לא אדם לא בהמה ולא כלים. כגון לצבוע זקן עבד העמד למכור כדי שיראה כבחור...". (שולחן ערוך, חושן משפט, רכ"ח)
20. חוק להגנת הצרכן, התשמ"א – 1981
- החוק התפרסם בספר החוקים התשמ"א, הצעת החוק התפרסמה בהצעות חוק התש"ם עמ' 302.
- טסח החוק:
3. (א) לא יעשה אדם דבר – במעשה או במחדל, בכתב או בע"פ או בכל דרך אחרת – העלול להסעות את הצרכן, בכל עמין מהותי בעסקה (להלן – הסעיה): מבלי לפגוע מכללית האמור יראו עניינים אלה כמהותיים בעסקה:
1. הטיב הכמות והסוג של נכס או שירות.
  2. המידה, המשקל, הצורה והמרכיבים של נכס.
  3. מועד ההספקה או מועד מתן השרות.
  4. השימוש שניתן לעשות בנכס או התועלת שניתן להפיק ממנו.
  5. דרכי הטיפול בנכס.
  6. זהות היצרן או נתון השרות
  13. המחיר הרגיל או המקובל או המחיר שנדרש בעבר, לרבות תנאי האשראי ושיעור הריבית.
- בתוך המבוא להצעת החוק:

לחוק המוצע יש שרשים עמוקים במקורות המשפט העברי, הניתנים הגנה רחבה לצרכן במסגרת הלכות אונאה וגמיבת דעת. היסוד להלכות אלו הוא במקרא: 'כי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך, אל תונו איש את אחיו' (ויקרא, כה, יד). 'לא תעשו עול במשפט במידה במשקל ובמשורה' (שם, יט, לה). את חומרתם של מעשים שיש בהם אונאה, הפקעת שערים וכדומה הדגישו חכמינו בבבא בתרא צ' ע"ב לאמור: "אוצרי פירות ומלווי בריבית ומקטיגי איפה ומפקיעי שערים, עליהן הכתוב אומר: 'מתי יעבור החודש ונשבירה שבר והשבת ונפתחה בר, להקטין איפה ולהגדיל שקל ולעוות מאזני מרמה' (עמוס, ח, יד). וכתיב: 'נשבע ה' בגאון יעקב אם אשכח למנח את מעשיהם' (עמוס, ח, ז). ובשמו של רבי לוי נאמר: "קשה ענין של מידות מעגשן של עריות" (בבא בתרא, פ"ח, ע"ב). לדין אונאה נודעות שתי משמעויות: האחת היא האיסור, והשנייה קובעת את זכותו הממונית של המתאנה כנגד המאנה...ההלכה רואה בחומרה רבה גביבת דעת ורמאות במקח וממכר. וכך שינו בתוספתא: "שבעה גבבים הם, הראשון שבכולם – גונב את דעת הבריות" (תוספתא, בבא קמא פרק ז, ח). בין היתר נקבע כי אין לייפות מצרך באופן המטעה את הלקוח, שיחשוב שהמצרך טוב מכפי שהוא באמת. אין לייחס למצרך תכונה שאין לו. אין למכור מצרך שיש בו סכנה לבריאות תוך העלמת תכונה זו על ידי תיאור כוזב. שינוי בציון המקור עשוי אף הוא להיכלל בגמיבת דעת.

(רקובר, המשפט העברי בחקיקת הכנסת, כרך שני, עמ' 951-950)

מלחמה במפקיעי מותרים

21. "מעשה שעמדו קנים בירושלים בדיני זהב – אמר רבי שמעון בן גמליאל, המען הזה לא אלן הלילה עד שיהיו בדינין. נכנס לבית דין, ולימד: אשה שיש עליה חמש לידות ודאות, חמש זיבות ודאות- מביאה קרבן, ואוכלת בזבחים, ואין השאר עליה חובה, ועמדו קנים בו ביום ברבעיזים". (כריתות, א, ז)

22. "אין גוזרין תענית ציבור בתחילה בחמישי בשבת...שלא להפקיע שערים". (בבלי תענית, טו, ע"ב)

23. "מוכרי דגים שמיקרים את השער נכון שהקהל יתקנו שלא יקנו דגים איזה שבחות עד שיעמוד השער על מקומו..."

(שאלות ותשובות צמח צדק, [הרב שניאורסון], סימן כח)

24. "רבי יהודה אומר: לא יחלק החטימ קליות ואגוזין לחיטוקות מפני שהוא מרגילן לבא אצלו וחכמים מותרין. ולא יפחות את השער, וחכמים אומרים: זכור לטוב..." (בבא מציעא, ד, יב)

פסוקי מקרא ומדרשי חדל :

1. "ראה את מעשה האלהים, כי מי יוכל לחקן את אשר עותו? (קהלת ז, יג) - בשעה שברא הקב"ה את האדם הראשון, נטלו והחזירו על כל אילני גן-עדן, ואמר לו: ראה מעשי כמה נאים ומשובחין הן, וכל מה שבראתי, בשבילך בראתי. הן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי, שאם תקלקל אין מי שיתקן אחריך". (קהלת רבה, ז)

2. לאדם ניתנה זכות שליטה בטבע "וירדו בדגת הים ובעוף השמים" (בראשית א, כו).

הרמב"ן: בן ימי הביניים, מסביר את הצווי וירדו דגת הים וכו': "שימשלו (בני האדם) בארץ עצמה לעקור לתועף ולהפור ולהצוב נחושת וברזל. ולשון רדייה ממשלת האדון בעבדו. ועוד כתב: 'זכבשוה' (בראשית א, כח) - נתן להם כח וממשלה בארץ לעשות כרצונם בבהמות ובשרצים וכל זוחלי עפר, ולבנות ולעקור נטוע, ומחריהם להצוב נחושת...".

לדעת הרמב"ן, האדם קיבל שלטון אבסולוטי בעולם לעשות בו ככל העולה על רוחו לטובתו.

הרב אברהם יצחק הכהן קוק - סבור שהצווי האלוהי אומר שהאדם ישלוט בעולם בעדינות בחסד תוך התחשבות מרבית ושמירה על הטבע והחי, הגנה על איכות הסיביבה מסרתה לאפשר לאדם לחיות בעולם תוך הנאה מהחי והצומח ומצולו אבל לא הכחדתו וקלקולו, רק כך יוכל האדם להמשיך וליהנות מהבריאה

3. **השפעת הסיביבה על האדם:** "שלושה דברים משיבים דעתו של אדם (עוזרים לאדם להתגבר על מצוקות נפשיות) אלו הם: קול (קולות שירה, מוזיקה) מוזיקה, מראה ורית. שלושה מרויבין דעתו של אדם (גורמים לעונג), ואלו הן: דירה נאה ואישה נאה וכלים נאים". (תלמוד בבלי, ברכות, כ"ז, עמוד ב)

4. "...דאמר רבי יוסי בר חמינא: מנין ששייבת כרכים קשה? שטאמר (תנמיא יא) 'ויברכו העם לכל האנשים המתנדבים לשבת בירושלים'". (כתובות ק"ב)

רש"י (שם) כותב: "ישיבת כרכין קשה - שהכל מתיישבין שם ודוחקין ומקרבים הבתים זו לזו ואין שם איר, אבל בעיר יש גנות ופרדסים סמוכים לבתים, ואירין יפה".

הערה:

יש לשמור על היחס הנאות בין הגנת הסיביבה להגנת האדם, יחס נאות בוודאי אינו שוויון בין האדם והטבע. היחס הנכון הוא של בעלות מוגבלת של האדם על הטבע. אהבת הטבע אסור לה לבוא על חשבון אהבת האדם. אסור להגיע למדרגתם של הנאצים הגרמנים שהיו ידועים באהבתם לבעלי החיים אבל לא נרתעו לעשות מעשי השמדה ושאר מעשי זועה לאדם. להגנת הסיבה אין פתרון לימודי אינטרסים, אבל יש בה להעשיר את מכלול השיקולים וכתוצאה מכך להגיע לפתרון היותר טוב בהתחשב במגבלות ובאינטרסים השונים.

5. "ששה קולן הולך מסוף העולם ועד סופו, ואין קולן נשמע, ואלו הן: בשעה שכורתין את עץ האילן שהוא עושה פרי, הקול יוצא מסוף העולם ועד סופו, ואין הקול נשמע... ובשעה שהנשמה יוצאת מן הגוף, הקול יוצא מסוף העולם ועד סופו, ואין הקול נשמע". (פרקי רבי אליעזר, לד.) חדל השוה את מיתת העץ ליציאת הנשמה מן האדם.

6. "אמר רבי סימון: אין כל עשב ועשב שאין לו מזל בריקיע, שמכה אותו ואומר לו גדל" (בראשית רבה, פרשה י, ז)

7. כי תצור על עיר ימים רבים להלחם עליה לתפסה, לא תשחית את עצה לנדוח עליו גרזן כי ממנו תאכל, ואותו לא תכרות, כי האדם עץ השדה לבא מפמך במצור. (דברים כ, יט).

ממקור זה נלמד שיש איסור לכרות עצי פרי ממיים.

8. "כי האדם עץ השדה – מלמד שחיייו של אדם אינם אלא מן האילץ". (ספרי, פסוק רג)
9. "שנמנענו מלכרות האילנות כשנצור על עיר כדי להצור לאנשי העיר ולהכאיב ליבותם. ועל זה נאמר לא השחית את עצה...ואתו לא תכרות": וכמו כן נכנס תחת זה הלאו, שלא לעשות שום הפסד, כגון: לשרוף או לקרוע בגד או לשבר כלי – לבטלה... שרש המצוה ידוע, שהוא כדי ללמד נפשנו לאהב הטוב והתועלת ולהדבק בו, ומתוך כך תדבק בנו הטובה, ונרחיק מכל דבר רע ומכל דבר השחתה...
- מדברי המצוה, מה שאמרו זכרונם לברכה (בבא קמא צ"א, ב) שלא אסרה תורה שלא לקוצץ אילם מאכל, אלא בקוצץ אותם דרך השחתה, אבל ודאי מותר לקוצץ אותם – אם ימצא בדבר תועלת, כגון: שיהיו דמי העץ יקרים והוא רצה למכרו, או לסלק בקציצתו סק, כגון: שהיה מוזק אילנות אחרים טובים ממנו...". (ספרי החיטך, מצוה תקכט)
10. הרמב"ם מוסק: "אין קוצצין אילם מאכל שחוצץ למדינה, ואין מונעין מהם את אמת המים כדי שיבשו. שנאמר -לא השחית את עצה- וכל הקוצץ לוקה, ולא במצור בלבד, אלא בכל מקום כל הקוצץ אילם מאכל בדרך השחתה לוקה. אבל קוצצין אותו אם מוזק לאילנות אחרים, או שמוזק בשדה אחרים, או מפני שדמיו יקרים. לא אסרה תורה אלא דרך השחתה" (הלכות מלכים, ו, ח).
- מדברי הרמב"ם נלמד:

- א. איסור השחתת אילנות נכון לכל מקרה בין בשעת מלחמה ובין בשעת שלום.
- ב. איסור השחתה כולל גם איסור מניעת מי השקיה.
- ג. אין איסור לקצוץ שלא בדרך השחתה לדוגמה גזום לצורך הצמחה.
- ד. אין איסור לקצוץ אם העץ מוזק לעצי פרי אחרים, או לשדה של אחרים.
- ה. אם ערך הפרי נמוך ממחירי בולי העץ שניתן להפיק ממנו אין איסור השחתה.
11. הרמב"ן חולק על הרמב"ם, לדעתו: "... על דעת רבותינו מותר לכרות עץ מאכל לבנות מצור, ולא אמרה תורה רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא, אלא להקדים ולומר שאילן סדק קודם לאילן מאכל".
- מדברי הרמב"ן החולק נראה שיש תחילה להשתמש בעצי סדק ואח"כ מותר לקצוץ ולהשחית עצי פרי לצורך המצור.
- אחת השאלות הקשות בתחום איכות הסיביבה היא, האיון בין שימור הטבע מחד גיסא, ובין התועלת שתצמח מפגיעה בטבע מאידך גיסא, לדוגמה סלילת כביש מס' 1 הפוגע בערכי הטבע אך מאידך מחבר את צפון הארץ ודרומה ותורם ע"י כך לרווחת הפרט ופרנסתו. אין איסור השחתה במקרים הבאים:

1. כאשר האילן מוזק לאילנות אחרים באותה שדה.
2. כאשר העצים משמשים מחסה לאויב או כאשר האויב משתמש בהם לצרכיו או למזון.
3. כאשר ערך הפירות נמוך מאוד פחות מערך העץ לקורות.
12. יש מחלוקת בין הפוסקים האם מותר לקצוץ עץ מאכל כדי לבנות במקומו בית מגורים. (החז"ם סופר, יורה דעה סימן קב – מתיר אם רווח הקציצה גדול מההפסד, ש"ת בית יעקב – אוסר).
13. הרב בכרך (ש"ת חוות יאיר, סימן קצ"ה – בן המאה ה-17) מתיר לקצוץ עץ אפרסקים המאפיל על החלון ומסביר שכל מה שהוא לצורך האדם מותר ולא אסרה תורה אלא דרך השחתה ללא תועלת.
14. הרב יעקב עמדין (ש"ת שאילת יעבץ בו המאה ה-17) נשאל האם מותר לקצוץ גפן לצורך הורחת בית כנסת? ותשובתו שאם אפשר לעקור את הגפן ולנטוע אותה במקום אחר זו תחיה הדרך הנכונה ביותר, וכנראה שאם אי אפשר לעקור ולנטוע מותר גם כן.

מקור ומפגעים סביבתיים

15. "ויד תהיה לך מחוץ למחנה, ויצאת שמה חוץ. ויתד תהיה לך על אזק, והיה בשבתך חוץ, וחפרת בה, ושבת וכיסית את צאתך". (דברים כג, יג-ד)
16. "ואסור להיפנות בתוך המחנה או על פני השדה בכל מקום, אלא יש מצות עשה לחקן שם דרך מיוחדת להיפנות בה, שנאמר: 'ויד תהיה לך מחוץ למחנה' וכן מצות עשה להיות שם יתד לכל אחד, תלמיה על כלי מלחמתו, ויצא באותה הדרך, ויחפור בה, ויפנה ויכסה, שנאמר: 'ויתד תהיה לך על אזק'". (רמב"ם, הלכות מלכים, ו, יד-טו)
17. "שמאסו (את החזיר) התורה מחמת ריבוי טנומ, ושהוא יזון מטינומים. וכבר ידעת הקפדת התורה על ראיית הליכלוכים אפילו במדבר במחנה, וכל שכן בתוך הערים. ואלו היינו מגדלים החזירים למזון, היו נעשים השווקים ואף הבתים מסונפים יותר מבית הכסא, כמו שאתה רואה בארצות 'הפרג' עתה". (רמב"ם, מורה נבוכים, חלק ג, פרק מה)
18. "וידוע ומפורסם שהנקיות מידה מן המידות הטובות, המביאה לידי רוח הקודש... וגם יש בזה שבח לאומה, כי יבוא אליהם מלאכי גוי, ויראו מחמתם קדוש ונקי מכל סינוף". (ספר החינוך, מצוה תקט"ו)
19. "רוחץ אדם פניו ידיו ורגליו בכל יום בשביל קונו, משום שנאמר: 'כל פעל ה' למענהו' (משלי טו, דף בבלי שבת, ג, ע"ג). רש"י (שם) מפרש: 'בשביל קונו - לכבוד קונו, דכתיב: כי בצלם אלוהים עשה את האדם' (בראשית ט, ז). ועוד הרואה בריות נאות אומר: ברוך שככה לו בעולמך".
- ריח - רע:**
20. "אדם חייב להרחיק דברים השייכים לו ועלולים להזיק לשכמו. חכמי המשנה קובעים בין השאר: 'מרחיקין את הנבלות, ואת הקבורות ואת הבורסקי מן העיר חמישים אמה'. (בבא בתרא כט, ט) רש"י מסביר את סיבת ההרחקה: 'משום ריח רע'".
21. "...ומינן שבמקום המקודש, שחשיים בו זבחים רבים בכל יום, ומתחנן בו בשר, ונקטר, ונרחצין בו הקרביים, אין ספק שאילו המחווה כפי המצב הזה בלבד, היה ריחו כריח בתי המסבחים. ולפיכך צוה בו בהקטרת הקטורת פעמיים בכל יום, בבקרו ובין הערביים, כדי לבשם ריחו וריח בגדי כל העובדים שם...". (רמב"ם מורה נבוכים, חלק ג, פרק מה)
22. "שאל הרב שלמה מווינא את הרב שמואל מבבענברק: אדוני מורי, שותפים שחלקו בית, ונפל לאחד חלקו במקום שאין בו בית הכסא. ועתה רוצה לחפור סמוך לכותלו, וארבע אמות רוצה להרחיקו, וחברו אומר: אימי חפץ אחרי שלא היה שם בית הכסא. אל תחפור אפילו בהרחקת ארבע אמות, דמתרעת אשיתאי (אתה מזיק לכתליו), ומזקת לי בריחה (אתה מזיק לי בריח רע מבית הכסא)... והשיב: דקיימא לן (ההלכה היא) כרבי יוסי, דזה חופר בתוך שלו זה חופר בתוך שלו. וכמו שכתבתי למעלה, דכל ההרחקות חזוקא בימיהם, שהיו כתלים של לבנים. וכמו שפסק רבנו תם לגבי בתי כסאות שצריך להרחיק, חזוקא בבתי כסאות שלהם (בתקופת התלמוד) שהיו מגולים, אבל שלט מכוסין, אין צריך להרחיק". (ש"ת מהור"ם רבי ברוך, סימן תרצ)
- רעש**
23. "חנות שבחצר, יכולין השכנים למחות בידו, ולומר לו: אין אנו יכולין לישן מקול הנכנסים והיוצאים: אלא עושה מלאכתו בחנותו, ומוכר בשוק. אבל אינם יכולין למחות בידו ולומר לו: אין אנו יכולין לישן מקול הפסיק או מקול הרחיים, שהרי החזיק לעשות כך". (רמב"ם, הלכות שכנים, ו, יב)
24. "וכן בני מבוי או בני חצר, שנעשה אחד מהן אומן, ולא מיחו בו, שהרי הוחק, והיו העם נכנסין ויוצאין לקנות ושחקו, לא החזיק בדבר, יש להם בכל עת לעכב ולומר: אין אנו יכולין לישן מקול הנכנסים והיוצאין, שהו חזק קבוע הוא, כמו העשן והאבק, וכן הורו הטאונים". (רמב"ם, הלכות שכנים, יא, ה)

הלכה תריגה בנושא רעש: "וכן יש לו ללמד תנוקות של ישראל תורה בתוך ביתו, ואין השותפין יכולין למחות בידו ולומר לו: אין אנו יכולין לישן מקול התנוקות של בית רבך" (רמב"ם, שם, ו, יב)
25. "א. מוהיבי כל אחד לשמור עצמו בכל מעשהו אף בחדרי חדרים, שלא יגרום שום חיזוק או צער לחברו ולשכנו, הרחוק והקרוב, אף שום השמעת קול או עשן או נדנד קרקע, ואף אם השכנים מוחלים לו, הרשות ביד הרחוקים למחות בידו, ולא מהני בזה חזקה דקוטרא (עשן) ובית הכסא וכדומה, בלתי אם יתקן שלא יגיע שום חיזוק או עשן וכדומה לרשות חברו ככלל...".
(ספר התקנות למאה שערים ה"ו, ירושלים תרנ"ט – 1884)

26. עישון

משעה שהחלו להתפרסם בעולם מחקרים בדבר הסיכומים שבעישון (בתחילת המאה ה-20), נודשו לנשא רבנים ופסקים. ההלכה שיצאה מבית מדרשם של רבנים שונים, קובעת שהעישון אסור, ויש למנוע ממעשמים להיזק גם לסובבים אותם. עיקרי הפסיקה מבוססים על המקורות הבאים:
1. מקורות מקראיים: א. "רק השמר לך ושמר נפשך..." (דברים ט, ט) ב. "ונשמרתם מאד לנפשתיכם..." (דברים ט, טו)

2. "הואיל והיות הגוף בריא ושלם מדרכי ה' הוא. שהרי אי אפשר שיבין או ידע דבר מידעת הבורא והוא חולה. לפיכך צריך להרחיק אדם עצמו מדברים המאבדין את הגוף, ולהנהיג עצמו בדברין המבדין ומחלימים..." (רמב"ם הלכות דעות, פ"ד, א)

"הרבה דברים אסרו חכמים מפני שיש בהם סכנת נפשות, וכל העובר עליהם ואומר הריני מסכן בעצמי ומה לאחרים עלי בכך או איני מקפיד, מכין אותו מכת מרדוד".
(רמב"ם, הלכות רוצח ושמירת נפש, פ"א, ה)

3. רבי ישראל מאיר הכהן מראדן, החפץ חיים, כותב שאסור שהעישון אסור לחלושי הגוף בהתבסס על המקורות דלעיל, ואסור לאדם ולומר התרגלתי ואני יכול להפסיק, מפני שאדם אינו רשאי לחבול בעצמו.
(חפץ חיים, ליקוטי אמרים, פ"א)

4. רבי משה פיינשטיין, פסק בשנות השישים של המאה ה-20, שיש להימנע מעישון העלול אם הדבר עלול לגרום סק לסובבים את המעשן, (עישון פסיבי), והמעשן אינו יכול לטעון לחזקה, וניתן לאסור עליו את העישון גם אם במשך הזמן הקודם לא החלוננו גודו.

(שר"ת אגרות משה, חושן משפט, חלק ב, סימן יח)
5. תשובה מטמקת וסקירה רחבה בנושא, ניתן למצוא בשר"ת צ"ץ אליעזר, הרב אליעזר וולדנברג, חלק טו, סימן ל"ב.

ראת ג: הרב חיים דוד הלוי בספרו עשה לך רב, חלק ב, א. הרב הלוי כותב שאם אב מבקש מבנו לקנות לו סיגריות על הן לסרב למרות שהוא מצווה על מצוות כיבוד אב.

ראת ג: הרב אליעזר מלמד, איסור עישון בספר פניי הלכה, חלק ג, עמ' 289-283.

27. חקיקת הכנסת בנושא איכות הסביבה

א. חוק למימעת מפגעים, התשכ"א – 1961:

- לא יגרום אדם לרעש חזק בלתי סביר, מכל מקור שהוא, אם הוא מפריע, או עשוי להפריע, לאדם המצוי בקרבת מקום או לעוברים ושבים.
- לא יגרום אדם לריח חזק או בלתי סביר, מכל מקור שהוא. אם הוא מפריע או עשוי להפריע, לאדם המצוי בקרבת-מקום או לעוברים ושבים.
- לא יגרום אדם לזיהום חזק או בלתי-סביר של האוויר מקור שהוא, אם הוא מפריע, או

- עשוי להפריע, לאדם המצוי בקרבת מקום או לעוברים ושבים.
- (ב) זיהום איר, לענין סעיף זה – זיהום ע"י עשן, מים, אדים אבק וכיוצא בזה.
11. (א) מי שעובר על הוראה מהוראות חוק זה – דינו מאסר ששה חדשים או קנס אלפיים שקל.
17. הוראת חוק זה לא יחולו על רעש, ריח וזיהום איר, שפעולתם אינה חורגת ממונן לרשות היחיד של הגורם להם.
- ב. חוק הגבלת העישון במקומות ציבוריים, התשמ"ג – 1983
1. (א) לא יעשן אדם במקום המפורט בתוספת (להלן – מקום ציבורי).
  - (ב) לא יחזיק אדם במקום ציבורי סיגריה, סיגרילה, סיגו או מקטרת כשהם חזלקים.
  - (ג) שר הבריאות באישור ועדת העבודה והרווחה של הכנסת רשאי לשנות בצו את התוספת.
  4. (א) העובר על הוראות סעיף 1. דינו – קנס 105 שקלים חדשים.
- ג. חוק שמירת הנקיון, התשמ"ד – 1984
2. לא ישליך אדם פסולת, פסולת בנין או גרוטאות רכב ברשות הרבים או מרשות הרבים לרשות היחיד. ולא ילכלך את רשות הרבים.
  3. כל מי שבידו השנחה על קטין שטרם מלאו לו שלוש עשרה שנים, הנמצא עמו ברכב. לא ימח לקטין להשליך פסולת מהרכב.
  5. (א) הכותב, מצייר, משרטט או חרט על מקרקעין של זולתו שלא כדן... רואים אותו לענין סעיף 2, כמלכלך את רשות הרבים.
  9. לא ייצר אדם ולא ישווק יבואן מכלים למשקה, אלא אם כן מודפס או מוטבע עליהם או על תווית שעליהם, סימון הנראה לעין בדבר איסור השלכת פסולת...
- כמ"כ חוקקה הכנסת חוקים רבים נוספים בנושא איכות הסביבה להלן מספר דוגמאות:
1. חוק הפעלת רכב (מנועים ודלק), התשל"א-1961.
  2. חוק המים, התשי"ט-1959
  3. חוק הרשויות המקומיות (ביוב), התשל"ב-1962.
  4. חוק ממתת זיהום הים (הסלת פסולת), התשמ"ג-1983.
  5. חוק איסוף ופינוי פסולת למחזור, התשל"ג-1993.
  6. פקודת היערות.
  7. חוק העתיקות, התשל"ח-1978.
  9. חוק הגנת הצומח, התשס"ז-1956.
  10. חוק להגנת חיות הבר, התשס"ו – 1955.
  11. חוק הדרכים (שילוט), התשכ"ו – 1966.
- הכנסת חוקקה גם מספר רב של אמנות בין-לאומיות בנושא איכות הסביבה, להלן מספר דוגמאות:
1. אמנה בין-לאומית למניעת זיהום הים בנפט, 1954.
  2. אמנה בדבר סחר בין-לאומי במינים של חית בר וצמחיית בר הנתונים בסכנת, 1973.
  3. אמנה בדבר שימורם של מינים נודדים של חיות בר, 1979.
  4. אמנה בדבר הגנת שכבת האוזון, 1985.
- האמנה פותחת בד"כ במילים הבאות: הצדדים לאמנה זו בהיותם מודעים ל... (בהמשך הסיבות לנחיצות האמנה, הגדרות, עקרונות יסוד, קיום מנחים להסכמים, התחייבויות ודרכים למימוש האמנה)

מקורות מהמקרא:

1. "כי תראה חמור שטןך רבץ תחת משאו וחדלת מעטב לו, עטב תעטב עמו". (שמות כג, ה)
2. "לא תראה את חמור אחיך או שורו נפלים בדרך והתעלמת מהם, הקטם תקים עמו". (דברים, כב, ד)
3. "כי יקרא קן צפור למפך בדרך בכל עץ או על הארץ, אפרחים או בצים, והאם רבצת על האפרחים או על הבצים, לא תקח האם על הבנים. שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך, למען ייטב לך והארכת ימים". (דברים, כב, ו-ז)
4. "לא תחורש בשור ובחמר יחיד". (שם, שם, ז)
4. ב. "ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אתו, זכר ונקבה ברא אתם. ויברך אתם אלהים ויאמר להם אלהים פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשה ורדו בדגת הים ובעוף השמים ובכל חיה הרומשת על הארץ... ויאמר אלהים הנה נתתי לכם את כל עשב זרע זרע... לכם יהיה לאכלה. ולכל חית הארץ ולכל עוף השמים...". (בראשית, א, כז-ל)

במקורות חז"ל:

5. "לא תחרוש בשור ובחמור יחידו, לפי שאין כוחם שווה, לפי שהשור מעלה גרה ונראה לחמור כאלו אכולו, ויהיה לחמור צער, צער בעלי חיים אסור". (מדרש אגדה, דברים, כב, ז)
5. ב. "דאמר רב יהודה אמר רב: אסור לאדם שיאכל קודם שיתן מאכל לבהמתו, שטאמר: זנתתי עשב בשדך לבהמתך" והודו (ואח"כ כתוב) זאכלת ושבעתי' (דברים, יא, טו). (בבלי ברכות, ג, ע"א)
6. "...מצוה מן התורה לפרוק אבל לא לטעון, רבי שמעון אומר אף לטעון, רבי יוסי הגלילי אומר אם היה עליו יתר על משאו אין זקוק לו שטאמר: 'תחת משאו' משאו שיכול לעמוד ב'. (משנה, בבא מציעא, לב, א)
7. "אמר רבא מדברי שניהם (חכמים ורבי שמעון סבורים שניהם שיש מצוה לפרוק את המשא המכביד על החמור בחינם) נלמד צער בעלי חיים דאורייתא... לימא מסייע ליה בהמת עובד כוכבים מטפל בה כבהמת ישראל, אי אמרת בשלמא צער בעלי חיים דאורייתא משום הכי מטפל בה כבהמת ישראל, אלא אי אמרת צער בעלי חיים לאו דאורייתא אמאי מטפל בה כבהמת ישראל? התם משום איבה...". (בבלי, בבא מציעא, לב, ע"ב)
8. "כופין את הסל לפני האפרוחים (בשבת) כדי שיעלו וירדו... והא קא מבטל כלי מהיכנ? סבר מבטל כלי מהיכנ מדרבנן, צער בעלי חיים מדאורייתא, ואתי דאורייתא ודחי מדרבנן...". (בבלי, שבת, קכח, ע"ב)
9. "עיקרין על המלכים (מותו) לעקור את גיזי הסוס של מלך ישראל שמת)... אלא צער בעלי חיים איך הותר? יש לומר שאני (שונה) כבוד המלך שהוא כבוד לכל ישראל ואתי כבוד רבים ודחי צער בעלי חיים". (תוספות, מסכת עבודה זרה, יא, ע"א)
10. "אין רוכבין על גבי הבהמה בשבת מירה שמה יתוך זמורה להנתיגה... עלה באילן בשוגג מותר לירד, במזיד אסור לירד. ובבהמה אפילו במזיד ירד משום צער בעלי חיים. וכן פורקין המשאוי מעל הבהמה בשבת משום צער בעלי חיים". (רמב"ם, הלכות שבת, כא, ט)
11. "הפוגע בשמים אחד רובץ תחת משאו ואחד פרק מעליו, ולא מצא מי שיטעון עמו, מצוה לפרוק בתחילה משום צער בעלי חיים ואחר כך טוען...". (רמב"ם, הלכות רוצח ושמיירת הנפש, יג, א)

12. "מותר לומר לאינו יהודי לחלוב בהמות בשבת, משום צער בעלי חיים שהחלב מצערה. והחלב אסור בו ביום...". (שולחן ערוך, אורח חיים, סימן שה, כ)
13. "והוא הדין דמותר לומר לעכ"ם להמרות (לפסס) האוחזות פעם אחת ביום משום צער בעלי חיים, דאין יכולין לאכול (לבדן), ומשמע שם דאי ליכא עכ"ם שרי (מותר) על ידי ישראל, משום צער בעלי חיים, וטוב לעשותו על ידי קטן...". (מגן אברהם, אורח חיים, שה, סעיף קטן יב)
14. "הגה...כל דבר הצריך לנפשוה או לנפשו דברים לית ביה (אין בו) משום צער בעלי חיים, ולכן מותר למרום נוצות מאוחזות זרות, וליכא למיחש משום צער בעלי חיים, ומכל מקום השלם ומנעים הוי אכריח". (שולחן ערוך, אבן העזר, ה, יד)

15. "אם מותר למרום נוצות לאוחזות? אי דומה למזת כבשים או אי הוה צער בעלי חיים? גם לחתוך לשון העוף כדי שידבר, ואוחזים חב מכלב כדי ליפותן, טראין הדברים דאין אסור משום צער בעלי חיים אם הוא עושה לצרכיו או לתשמישיו, דלא נבראו כל הבריות אלא כדי לשמש את האדם". (תרומת הדשן, פסקים וכתבים, סימן קה [רבי ישראל איסרלין, המאה ה-15, רינה])

16. המום הבהמה ככות חשמלי לפני שחיטתה

"מיום שנשמעו הממשלות בארצות שונות לדרישת חברת צער בעלי חיים וגורו המום הבהמות קודם שחיטתן, הוציעו אופנים שונים על המום הבהמות. בראשונה הוציעו לדקור בחמת חד או לירות בחץ במוח הבהמה, ולהמית על ידי זה את חוש ההרגשה של הבהמה הנשחטת... בטרם גשתי לברר את השאלה מצדה ההלכתית המיוחדת, זאת אומרת בהלכות שחיטה וטריפות, שואל אני את עצמי האם רשאים אנו לדון בשאלה זו שנולדה בזמן האחרון תחת האימרא של צער בעלי חיים? כי הדין בשאלה זו היא לא רק הודאה במקצת אלא הודאה שלמה כי תורתנו ומסורתנו שהכריזו עוד מלפני אלפי שנים צער בעלי חיים זאורייתא, עד כדי כך דמיון דאמר רבי לאותו עגל (שאינו שומע ואינו מבין) זיל לכך נוצרת, אמרי הואיל ולא קא מרחם מתן עליו יסורין, ותורה זו התירה וצוותה לזכות את הבהמה ביסורין ובצער מרובה? בודאי שלא...ולכך זה הלא דבר ברור הוא לכל כי אימרא זו של צער בעלי חיים אינה אלא עילה להציק לעם ישראל היושב בארצו ולהעבירו על דעתו או להכריחו לנודד מארצות גלותו. לו באמת חשו לצער בעלי חיים לא הליבו פניהם של המון אנשים, עם שלם של בני ישראל בדברי חרפות חילוולים יום יום שמלבימים את פניהם ושופכים את דמם, וממררים להם את החיים עד שמבקשים את המות ואיננו, ולא יהיה צער תמידי של בני אדם קל מצערה של בהמה ברגע שחיטתה. אין זאת אלא שתואנה הם מבקשים להוסיף עוד עלבון לתורתנו ועוד אמצעי של עינוי לעמנו...

מטעמים אלו טראה לקוצר דעתו הקלושה שאין להחריז בשך בהמה מחושמלת, אפילו אם פרכסה, מספק טריפה...". (שאלות ותשובות פסקי עוזיאל בשאלות הזמן, סימן כד)

17. צידה למטרות הנאה ובידור

"...וודש שאלתו איש אחד אשר זיכהו ה' בנחלה רחבה ויש לו כפרים ויערות אשר בהיערות תרמוש כל חיתו יעד, אם מותר לילך בעצמו לירות בקנה שריפה לצוד ציד או אסור לישראל לעשות דבר זה, אי משום צער בעלי חיים, אי משום כל תשחית...1. רק כל צידה שהיא לשמחה בעלמא חי מושב לצים ואינו זוכה לשמחת ליח...2. ואמנם מאד אני תמה על גוף הדבר ולא מצינו איש ציד רק בנמרוד ובעשיו, ואין זה דרכי בני אברהם יצחק ויעקב. 3. דרש רבי שמעון בן פי אשרי האיש אשר לא הלך לסיאטראות ולקרקסאות של עכ"ם, ובדרך חסאים לא עמד שלא עמד בקימין ופרשי' שזו צידת חיה על ידי כלבים דזה אסור...4. ופוק

חי (צא וראה) - לומר תבלה ותחדש (שאוברים בשעת לבישת בגד חוש), כתב מהר"ו בפסקיו הביאו הרמ"א בא"ח סוף סימן ר"ג - שאין לומר כן על הנעשה מעורות בהמה משום 'זרחמי על כל מעשיר... ואין ימית איש ישראלי בידם בעלי חיים בלי שום צורך רק לגמור חמדת זמנו להתעסק בצידיה...5. ומי שהוא איש הצורך לזה לפרנסתו מצידה כזו, בזה לא שייך אכזריות, והרי שוחטין בהמות וחיות ועופות וממיתים דגים לצורך האדם, ומה לי טהורים שיאכל מבשרם ומה לי טמאים שיאכל ויפרנס עצמו מדמי עורותיהן וכל בעלי חיים מתנו לאדם בשביל צרכיו, אבל מי שאין זה לצורך פרנסתו ואין עיקר כוונתו כלל בשביל פרנסתו הוא אכזריות...6. אפילו איסורא איכא שהרי כל העוסקים בזה צריכין להכנס ביערות ולהכניס עצמם בסכנות גדולות במקום גזזי חיות ורחמנא אמר 'נשמרתם מאד לנפשותיכם'...".

(שאלות ותשובות נודע ביהודה, יורה דעה סימן י' [רבי יחזקאל לנדאו, המאה ה-18, פראג])

18. האם מותר מצד ההלכה ללכת לאיצטדיון לחזות במלחמת שוורים:

"הנה אין ספק כי בעצם ענין מלחמת השוורים הוא בניגוד גמור לרוח תורתנו הקדושה, שהוא תרבות אנשים חסאים ואכזריים, אשר לא כאלה חלק יעקב...ונודע שאיסור צער בעלי חיים הוא מן התורה...וכאן מרעיבים ומצערים את השור לפני כמיסתו לזירת האיצטדיון, ואחר כך מתגרים בו ודוקרים אותו בכל זין, כדי שישתולל יקפוצ לנגח בקרניו, ואילו רבותינו אסרו לאדם לאכול לפני שיתן לפני בהמתו לאכול...ולפי זה דעת לבנו נקל, כי הנכנס לאיצטדיון כדי לחזות במלחמת השוורים ומשלם דמי כניסה כאשר יושב עליו, חבר הוא לאיש משחית, ומסייע יד עוברי עבירה...ובמסכת עבודה זרה (דף יח, ע"ב), תנו רבנן, ההולך לאיצטדיון או לכרקום, ורואה שם הנחשים, ואת החברים הרי זה מושב לצים, ועליו נאמר: 'אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובדרך חסאים לא עמד ובמושב לצים לא ישב כי אם בתורת ה' חפצו'. ופרש רש"י: ההולך לאיצטדיון הוא מקום שמנגיחם שם את השור...

אמנם נראה שהדבר ברור להחיות ללכת לגן החיות להסתכל בבריותיו של הקב"ה, כי נפשו של האדם מתפעלת מאד מראייתו מעשה ידיו של הבורא, כמאמר הכתוב: 'מה רבו מעשיך ה' כולם בחכמה עשית...' ובספר לקט יוסף העיד על רבו הגאון רבינו ישראל איסרלן, בעל תרומת הדשן, שהלך בשבת כבוד ארץ לראות זוג אריות שהובאו לעירו ושער מקומו. ומרן החיד"א... סיפר שבהיותו בלונדון ביקר בגן החיות וראה שם חיות שונות ומשונות ונשר יפה מאוד בן מאה שנה...הרי לפנינו מעשה רב להתיר. וכן שמענו על כמה גדולים חקרי לב, חסידים ואנשי מעשה, שביקרו בגן חיות ואין פוצה פה. אולם כל זה בהסתכלות בלבד במעשה ידיו של הבורא יתברך, אבל חלילה ללכת למקומות שמשתעשעים במעשי אכזריות על בעלי חיים והגורמים להטביע באדם מידה רעה ומושחת של אכזריות...".

(הרב עובדיה יוסף, שאלות ותשובות יחוה דעת, חלק ג, סימן סו)

19. מחקר רפואי וניסויים בבעלי חיים:

"אם מותר לעשות מחקר בעיניים של בעלי חיים וכן להמיתם כדי לאבחן מחלות עיניים של בני אדם ולהמציא להם מזור ומרפא?

תשובה: (ז) מכל האמור נראה להלכה במידון שאלתנו שמותר לעשות מחקר בעיניים של בעלי חיים וכן להמיתם לאחר מיקו, למטרת שימוש באבחון בני אדם, אלא דמהיית טוב יש לסדר הדבר בצורה של הרדמת המקום וכדומה באופן שהבעל חי לא ירגיש צער, ואי מתאר לי שבין כך מחושב לבצע דבר כזה בצורה כזאת". (הרב אליעזר וולדנברג, ציץ אליעזר, חלק יד, סימן סח)

20. צער בעלי חיים בעת הדברה:

"השאלה: בהדברת מוזיקים בגיזולי שדה או במטעים גרם צער למוזיקים אלו, ואף המלחמה הביולוגית היא אכזרית. האם יש לקחת זאת בחשבון. כמובן, מבחינת ההרגשה יש הבדל בין בעל חיים גדול ובין בעלי חיים קטנים מאד, האם יש מקום להבחנה זאת על פי ההלכה?
תשובה: יש אומרים שאין איסור צער בעלי חיים, כשהוא גרם דרך מיתה, וכן לבעלי חיים שאינם משרתים את האדם, ובעיקר אין איסור כשהאדם עושה כן לצרכו. אבל אם זה צורך ממשי, אסור להתאכזר, ולעולם מידת חסידות משובחת, אלא א"כ היא מוגעת בדבר אחר". (הרב שלמה אבינר, בתוך תחומין , ו, עמ' 432)

21. דין צער בעלי חיים כלפי אדם:

"דין צער בעלי חיים באדם, אי הוי דאורייתא או דרבנן?

(א) הרבינו יונה בספר היראה כתב וזה לשונו: הישמר מלצער בעלי חיים הן בהמה הן עוף, וכל שכן שלא לצער אדם שהוא עשוי בצלם המקום ואמילו עכ"ם - עד כן לשונו.

(ב) ולעמית דעתי חודאי לכולי עלמא אסור לאדם לצער את חברו ואפילו את עצמו, ובפירוש אמר שמואל (בבלי תעמית, יא, ע"א), כל היושב בתעמית נקרא חוטא.

העולה להלכה: (א) אסור לאדם לצער את עצמו על חינם מהתורה. ומכל שכן שאסור לצער את חברו...

(ב) היה חברו מצטער...מכל שכן שחייב להציל את חברו מצער.

(ג) יש לעיין אם להציל בהמה מצער גדול מצער, מיתח צמא, קודם מלהציל עצמו או חברו מצער קטן.

(ד) לדעת כל הפוסקים, ועל כל פנים לדעת רובם המכריע, שייכא מצוות פריקה וטעינה גם באדם, אי משום צער בעלי חיים או משום מצוות גמילות חסדים, ומשום 'זהבנת לרע' ובנתקל ורובץ תחת משאו איכא משום השבת גופו, אי נמי: 'לא תעמד על דם רע'".

(רב) בצלאל שטרן, [נולד בסלובקיה ב-1911, שרד את השואה ובראשית 1949 הקים ישיבה ברומא], שאלות ותשובות בצל החכמה, חלק ד' חושן משפט, סימן קכ"ה)

ביבליוגרפיה

1. אבן ישראל, שטיינזלץ, עדין, הסיזור והתפילה, חלקים א-ב, ידיעות אחרונות-ספרי חמד, תל-אביב, תש"ד.
2. איזנברג, יהודה, עורך, אישות ומשפחה, משרד החינוך, אוניברסיטת בר-אילן, ירושלים, תשנ"ז.
3. אלון, מנחם, המשפט העברי, תולדותיו, מקורותיו, עקרונותיו. ירושלים, תשל"ח.
4. אשכנזי, שלמה, האשה באספקלריית היהדות.
5. ביאליק, ח"ג, רבמצקי, י"ח, ספר האמדה, הוצאת דביר, תל-אביב, תש"ס.
6. בר אילן, נפתלי, זכאותו של העם לצדקה. בתוך: תחומין, ג, עמ' 495.
7. גלקסברג, אילה, מעמדה של האשה ביהדות, עבודת M.A., בר-אילן, תשמ"א.
8. הלינגר, מיכאל, מצות צדקה – ביורור הלכתי, ספרותי והיסטורי, בר-אילן, תש"ס.
9. הלינגר, מיכאל, תלמוד תורה של נשים לאור המקורות, עבודת M.A., בר-אילן, תש"ד.
10. הלפרין, מרדכי, העשן - סקירה הלכתית, בתוך: אסיא, ה (תשמ"ו), עמ' 238-247.
11. ורהפטיג, איחמר, הנגת הצרכן - מקח טעות וגיבת דעה, בתוך: תחומין, ג, עמ' 334.
12. לקט מקורות מתוך ספרות השאלות והתשובות, פרייקט השרת, אוניברסיטת בר-אילן, תש"ד.
13. רימון, יוסף צבי, שיעורי הלכות שבת, מכללת יעקב הרצוג, אלון שבות, תשס"ג.
14. רקובר, נחום, המסחר במשפט העברי, ירושלים, תשמ"ח (1978).
15. רקובר, נחום, איכות הסביבה. ירושלים.
16. שוחטמן, אליאב, ממיני נשים בכותל, בתוך: תחומין ט"ו, עמ' 161.
17. שילה, שמואל, תפילות נשים בצווחא ברחבת הכותל, בתוך: תחומין י"ז, עמ' 160.

A.weiss, Women at Prayer, P.56 19